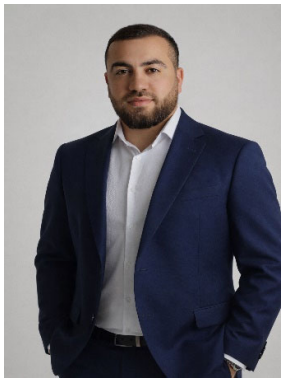
DOI: 10.59560/18291155-2026.3-9

ԱՐԹՈՒՐ ՂԱՄԲԱՐՅԱՆ
Ռուս-հայկական համալսարանի
իրավունքի տեսության և սահմանադրական
իրավունքի ամբիոնի վարիչ,
ՀՀ կառավարման ակադեմիայի
իրավունքի ամբիոնի պրոֆեսոր,
իրավաբանական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր,
ՀՀ վաստակավոր իրավաբան
ORCID: *https://orcid.org/0000-0002-6322-4664*

ՍԵՐԳԵՅ ԲԵՐԲԵՐՅԱՆ
Միջազգային իրավական հարցերով
ՀՀ ներկայացուցչի գրասենյակի հետազոտությունների և
զարգացման վարչության ավագ մասնագետ
ORCID: *https://orcid.org/0009-0008-4752-7877*

ԳՐԻԳՈՐ ՉԱՊԱՆՅԱՆ
Ռուս-հայկական համալսարանի
քրեական իրավունքի և քրեական
դատավարության ամբիոնի հայցորդ,
ՀՀ փաստաբանների պալատի անդամ, փաստաբան
ORCID: *https://orcid.org/0009-0008-8719-4253*

ԻՐԱՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՆՁԻ՝ ԻՆՔՆ ԻՐ ԴԵՄ ՉՎԿԱՅԵԼՈՒ ԻՐԱՎՈՒՆՔԸ ՔՐԵԱԿԱՆ ՎԱՐՈՒՅԹՈՒՄ. ԱՐԵՎՄՏՅԱՆ ԱՎԱՆԴՈՒՅԹՆԵՐԸ ԵՎ ՀԱՅԿԱԿԱՆ ՓՈՐՁԸ[1]

Ամփոփագիր

Հոդվածը նվիրված է 2021 թվականին ներդրված իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվության ինստիտուտի համատեքստում ծագած հիմնարար իրավական խնդրի քննարկմանը. արդյո՞ք քրեական հետապնդման

[1] Սույն հետազոտությունն իրականացվել է ՌՀՀ Զարգացման ծրագրի շրջանակներում ԳՀՓԿ մրցույթի կանոնակարգի համաձայն:

ենթարկվող իրավաբանական անձը կարող է օգտվել ինքն իր դեմ չվկայելու (լռելու) և ինքն իր դեմ չգործելու (նյութեր չտրամադրելու) սահմանադրական իրավունքից:

Հեղինակները մեթոդաբանորեն տարանջատում են այս իրավունքի երկու հիմնական բաղադրիչները՝ *accusare* (նոր բանավոր կամ գրավոր ցուցմունք գեներացնելու արգելք) և *prodere* (օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող փաստաթղթեր ու նյութեր տրամադրելուց հրաժարվելու իրավունք): Վերլուծելով իրավունքի ծագումնաբանությունը՝ հեղինակները հանգում են այն եզրակացության, որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող առանցքային և ինստիտուցիոնալ բարիքը ոչ թե մարդու արժանապատվությունն է (որը վերաբերում է միայն ֆիզիկական անձին), այլ դատաքննության արդարացիությունն է, ինչն այն կիրառելի է դարձնում նաև իրավաբանական անձի նկատմամբ:

Աշխատությունում քննարկվում են արևմտյան առաջատար իրավական համակարգերի (ԱՄՆ, Մեծ Բրիտանիա, Եվրոպական միություն, Բելգիա) մոտեցումները՝ ցույց տալով, որ այս հարցով չկա միասնական համընդհանուր ստանդարտ:

Հատուկ ուշադրություն է դարձվում ՀՀ իրավական կարգավորմանը: Ելնելով ՀՀ Սահմանադրության 74-րդ հոդվածից (հիմնական իրավունքները տարածվում են իրավաբանական անձանց վրա՝ իրենց էությամբ կիրառելիության չափով) և ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 441-րդ հոդվածի «գործառութային վերագրելիության» չափանիշից՝ հիմնավորվում է, որ իրավաբանական անձը համարվում է ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի կրող: Միաժամանակ, հեղինակները մշակում են իրավաբանական անձի կողմից այդ իրավունքից հրաժարվելու (խոստովանական ցուցմունք տալու) իրավաչափության պայմանները՝ պարտադիր համարելով մասնակիցների ընդհանուր ժողովի բացահայտ որոշումը (բացառելով միայն տնօրենի կամայականությունը)՝ համապատասխան ՄԻԵԴ-ի կողմից մշակված «գիտակցված և կամավոր ընտրության» չափանիշներին:

Հիմնաբառեր. իրավաբանական անձ, ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունք, լռելու իրավունք, ինքնամեղադրման արտոնություն, Accusare, Prodere, իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվություն, իրավունքից կամավոր հրաժարում:

1. Խնդրի էությունը

ՀՀ-ում 2021 թվականին ընդունված Քրեական օրենսգրքով (ՀՀ ՔրՕ) և Քրեական դատավարության օրենսգրքով (ՀՀ ՔրԴՕ) առաջին անգամ ներդրվել է իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվության և նրա վերաբերյալ քրեական վարույթ նախաձեռնելու և քրեական հետապնդման ենթարկելու ինստիտուտները: Թեև ՀՀ-ի կողմից որդեգրված այս քրեական քաղաքականությունը

խիստ վիճելի է, սակայն իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվությունը և քրեական հետապնդումը այլևս նորմատիվ իրավական իրողություն է:

Իրավաբանական անձը ենթակա է քրեական պատասխանատվության, եթե հանցանքը կատարվել է նրա անունից և ի շահ նրա գործելով, կամ եթե իրավաբանական անձի կողմից չի ապահովվել օրենքով նախատեսված պարտականությունների կատարումը, որը հանգեցրել է հանցանքի (ՀՀ ՔրՕ 123-րդ հոդված): Իրավաբանական անձի վերաբերյալ վարույթ կարող է նախաձեռնվել միայն, եթե ՀՀ ՔրՕ 123-րդ հոդվածի 1-ին մասում նշված հանցանքի կապակցությամբ առկա է՝

1) օրինական ուժի մեջ մտած մեղադրական դատավճիռ.

2) ոչ ռեաբիլիտացնող հիմքով քրեական հետապնդում չհարուցելու կամ քրեական հետապնդումը դադարեցնելու մասին օրինական ուժի մեջ մտած որոշում (ՀՀ ՔրԴՕ 438-րդ հոդվածի 1-ին մաս):

Նման համակարգային փոփոխությունը ՀՀ իրավական համակարգի համար ունի հիմնարար նշանակություն, քանի որ ստիպում է քրեաիրավական և դատավարական մի շարք ավանդական հարցեր դիտարկել նորովի: Այն առաջացնում է բազմաթիվ իրավական հարցադրումներ, որոնցից մեկը վերաբերում է այն հարցին, թե քրեական հետապնդման ենթարկվող իրավաբանական անձն արդյոք հանդիսանում է ՀՀ Սահմանադրության 65-րդ հոդվածով սահմանված ցուցմունք տալու պարտականությունից ազատվելու իրավունքի կրող, արդյոք իրավաբանական անձը, որպես պաշտպանության միջոց, ունի ցուցմունք տալու դատավարական իրավունք:

Սույն հոդվածի հետազոտության գլխավոր հարցն այն է, թե իրավաբանական անձը, որի վերաբերյալ նախաձեռնվել է քրեական վարույթ և որի նկատմամբ հարուցվել է քրեական հետապնդում, արդյոք օգտվում է իր վերաբերյալ տվյալներ չհայտնելու իրավունքից (ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունք կամ լռելու իրավունք) և իր վերաբերյալ նյութեր (փաստաթղթեր) չտրամադրելու իրավունքից (ինքն իր դեմ չգործելու իրավունք կամ ինքնամեղադրման արտոնություն): Այս հարցին պատասխանելու համար պետք է պարզել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի էությունը՝ դրա ծագումնաբանությունը և այդ իրավունքով պաշտպանվող բարիքը (օբյեկտները, արժեքները), այնուհետև հստակեցնել, թե արդյոք այս իրավունքն իր էությամբ կիրառելի է իրավաբանական անձանց նկատմամբ»:

2. Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի էությունը և ծագումնաբանությունը

2.1. Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի գործողության սահմանները

Ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի (*nemo tenetur*) կապակցությամբ առկա են երկու լատիներեն ձևակերպումներ՝ *nemo tenetur se ipsum accusare* (այսուհետ՝ «*accusare*») և *nemo tenetur se ipsum prodere* (այսուհետ՝

«*prodere*»), որոնց միջոցով հնարավոր է նկարագրել այս իրավունքի գործողության սահմանները:

Nemo tenetur se ipsum accusare-ն թարգմանաբար նշանակում է՝ *«ոչ ոք պարտավոր չէ մեղադրել ինքն իրեն»*: *Accusare* բայը նշանակում է հայտարարել մեղավորության մասին, ինչը կատարվում է հիմնականում խոսքի միջոցով: Իր դեմ չվկայելու իրավունքն անգլոսաքսոնական իրավական համակարգում անվանում են լռելու իրավունք (*right to silence*): ՀՀ ՔրԴՕ-ում օգտագործվում է «լռություն պահպանելու իրավունք» (ՀՀ ՔրԴՕ 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետ) կամ «տեղեկություններ հայտնելուց հրաժարվելու իրավունք» (ՀՀ ՔրԴՕ 26-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) ձևակերպումները: Սույն աշխատության մեջ *accusare*-ն նկարագրելու համար կօգտագործվի « ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունք» հասկացությունը:

Accusare-ի հիմքում ընկած է այն գաղափարը, որ պետությունը չի կարող անձին օգտագործել որպես ինքն իր դեմ ապացույցի աղբյուր՝ նոր տվյալներ ստեղծելու միջոց: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն ունի դրսևորման երեք հիմնական ձև.

1) Բանավոր խոսք գեներացնելուց հրաժարվելը. Անձի իրավունքը՝ հրաժարվել բանավոր ցուցմունք կամ բացատրություն տալուց, հարցման ենթարկվելուց կամ որևէ այլ կերպ վարույթն իրականացնող մարմնի բանավոր հարցերին պատասխանելուց,

2) Գրավոր տեքստեր կազմելուց հրաժարվելը. Անձի իրավունքը՝ հրաժարվել քննիչի գրավոր պահանջով որևէ գրավոր փաստաթղթեր կազմելուց, կամ քննիչի գրավոր հարցերին գրավոր պատասխանելուց (չշփոթել արդեն իսկ առկա փաստաթղթերը տրամադրելուց հրաժարվելու հետ): Օրինակ՝ անձն իրավունք ունի հրաժարվել ՀՀ ՔրԴՕ-ով նախատեսված «տեղեկատվության պահանջ» քննչական գործողության պահանջները կատարելուց և գրավոր տեղեկություններ հանձնելուց, եթե քննիչի պահանջած տեղեկությունը կարող է օգտագործվել կամ մեկնաբանվել քրեական հետապնդման ենթարկվող անձի դեմ,

3) Ժեստերի կամ նշանների լեզվով միտք արտահայտելուց հրաժարվելը. Խոսքի և լսողության խանգարումներ ունեցող անձանց իրավունքը՝ հրաժարվել ժեստերի լեզվի (սուրդոթարգմանչի մասնակցությամբ) կամ հաղորդակցության այլ նշանների միջոցով վարույթն իրականացնող մարմնին իրադարձությունների վերաբերյալ տեղեկություններ հայտնելուց կամ հարցերին պատասխանելուց:

Երկրորդը *nemo tenetur se ipsum prodere*-ն է, որը թարգմանաբար նշանակում է՝ *«ոչ ոք պարտավոր չէ մատնել (բացահայտել) ինքն իրեն»*: *Prodere* բայը նշանակում է ի հայտ բերել, հանձնել, թշնամուն կամ դատարանին բացահայտել այն, ինչը թաքնված է: Իր դեմ ակտիվորեն չգործելու իրավունքն անգլոսաքսոնական համակարգում անվանում են ինքնամեղադրման արտոնություն (*privilege against self-incrimination*): ՀՀ ՔրԴՕ-ում օգտագործվում է *«նյութեր տրամադրելուց հրաժարվելու իրավունք» (ՀՀ ՔրԴՕ 26-րդ հոդվածի 2-րդ մաս) ձևակերպումը:* Սույն աշխատության

մեջ *prodere*-ն նկարագրելու համար կօգտագործվի «իր դեմ չգործելու իրավունք» հասկացությունը:

Prodere-ն իր գործողության ոլորտով ավելի լայն է, քանի որ ներառում է ինչպես *accusare*-ն (ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը), այնպես էլ օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող և անձի տիրապետման ներքո գտնվող նյութերը տրամադրելուց հրաժարվելը: Անձը իր դեմ *վկայելով* անկասկած *գործում* է իր դեմ, սակայն իր դեմ գործելն ունի այնպիսի դրսևորումներ, որոնք չեն առնչվում վկայությունների հետ: Այն ունի դրսևորման երկու հիմնական ձև.

1) Առարկաներ և փաստաթղթեր (նյութեր) տրամադրելուց հրաժարվելը. Անձի իրավունքը հրաժարվել վարույթն իրականացնող մարմնին տրամադրել նյութեր, որոնք կարող են օգտագործվել իր դեմ:

Լամբերիգտսը, անդրադառնալով փաստաթղթերի ներկայացման պարտադրանքի և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի հարաբերակցությանը, առաջարկում է տարբերակել փաստաթղթերի ձեռքբերման և դրանց հետագա օգտագործման նպատակները, որի վերաբերյալ նշում է.

> «*Անհրաժեշտ է տարբերակել փաստաթղթերի վերահսկողական և պատժիչ նպատակներով օգտագործելը: Պետական մարմինները կարող են օրենքով սահմանված դեպքերում պահանջել փաստաթղթեր վերահսկողական նպատակներով, օրինակ՝ հարկային վերահսկողություն իրականացնելու համար, սակայն այդ եղանակով ձեռք բերված փաստաթղթերը հետագայում չպետք է օգտագործվեն նույն իրավաբանական անձի դեմ քրեական կամ այլ պատժիչ բնույթի վարույթներում*»[1]:

Այս դիրքորոշման հիմքում ընկած է փաստաթղթերի ներկայացման ու դրանց հետագա օգտագործման նպատակների միջև տարբերակման գաղափարը: Ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքը չի կարող մեկնաբանվել որպես իրավաբանական անձի կողմից իրեն վերաբերող փաստաթղթի տրամադրումից հրաժարվելու բացարձակ հնարավորություն: Այդպիսի մոտեցումը կարող է խոչընդոտել պետական մարմինների բնականոն գործունեությանը: Սակայն, խնդիրը ծագում է այն ժամանակ, երբ վերահսկողական նպատակով ձեռք բերված փաստաթղթերը հետագայում օգտագործվում են նույն իրավաբանական անձի դեմ՝ որպես քրեական մեղադրանքի հիմնավորում: Հետևաբար, Լամբերիգտսն առաջարկում է

[1] **Stijn Lamberigts,** Corporations and the Privilege against Self-Incrimination. Oxford; New York: Hart Publishing, 2022. P. 223-225.

սահմանազատել փաստաթղթերի ձեռքբերման նպատակը և դրանց հետագա օգտագործման հնարավորությունը՝ թույլատրելով դրանց պարտադրանքը վերահսկողական նպատակներով, սակայն սահմանափակելով դրանց կիրառումը քրեական (պատժիչ) բնույթի վարույթներում:

2) Կենսաբանական նմուշներ հանձնելուց հրաժարվելը. Անձի իրավունքը հրաժարվել վարույթն իրականացնող մարմնին հանձնել իր օրգանիզմից անջատված կամ անջատման ենթակա նյութեր (օրինակ՝ արյուն, մազ, թուք, ԴՆԹ), որոնք օբյեկտիվորեն գոյություն ունեն անկախ անձի կամքից: Նախապես նշենք, որ ՀՀ իրավակարգում կենսաբանական նմուշներ հանձնելուց հրաժարվելը չի ճանաչվում որպես ինքն իր դեմ չգործելու իրավունք: Հակառակը՝ փորձաքննության համար անհրաժեշտ նմուշներ հանձնելը ամրագրված է որպես մեղադրյալի, տուժողի և վկայի դատավարական պարտականություն (ՀՀ ՔրԴՕ 43-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետ, 50-րդ հոդվածի 3-րդ մասի 3-րդ կետ, 58-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 3-րդ կետ):

Առանձին պետք է դիտարկել թվային տվյալներին հասանելիություն տրամադրելուց հրաժարվելու դեպքը: Թվային տվյալների հասանելիության հարցը գտնվում է *accusare*-ի (ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունք) և *prodere*-ի (ինքն իր դեմ չգործելու իրավունք) սահմանագծին՝ առաջացնելով իրավական բարդ հարցադրումներ: Այն ներառում է երկու տարբեր ասպեկտներ. մի կողմից՝ անձի իրավունքը չբացահայտել իր հիշողության մեջ պահվող թվային գաղտնաբառերը (PIN/Password), ինչը էությամբ մտքի պարունակության բացահայտում է (accusare), մյուս կողմից՝ անձի իրավունքը հրաժարվել տրամադրել թվային կենսաչափական տվյալները (FaceID/TouchID), որոնց միջոցով կարող են բացահայտվել սարքերում (հեռախոս, համակարգիչ և այլն) պահվող իր դեմ ուղղված տվյալները (prodere):

Այս համատեքստում առանձնահատուկ նշանակություն ունի թվային գաղտնաբառով (PIN/Password) և կենսաչափական տվյալներով (FaceID/TouchID) սարքերի բացման եղանակների տարբերակումը:

Թվային գաղտնաբառը համարվում է բացառապես անձի մտքի և հիշողության պարունակություն, հետևաբար այն պահանջելը գտնվում է *accusare*-ի տիրույթում և միջամտում է ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքին:

Թեև թվային գաղտնաբառը համարվում է մտքի և հիշողության պարունակություն, սակայն Մարդու իրավունքների եվրոպական դատարանը (ՄԻԵԴ) «Մինթեն ընդդեմ Ֆրանսիայի» (*Minteh v. France*) գործով 19.05.2026 թ. կայացրել է խիստ վիճելի, նույնիսկ ոչ ընկալելի որոշում: Դիմումատուն նշել է, որ իր հեռախոսների գաղտնաբառերը տրամադրելուց հրաժարվելու համար իր նկատմամբ դատավճիռ կայացնելը խախտում է լռելու իր իրավունքը և սեփական անձի դեմ չվկայելու իրավունքը: Դատարանը միաձայն բողոքը ճանաչել է անընդունելի (declared inadmissible)՝ գտնելով, որ այն «ակնհայտորեն անհիմն է»: Դատարանը, թեև խուսափել է գաղտնաբառը պահանջելու իրավաչափության մասին էքսպլիցիտ

դիրքորոշում հայտնելուց, սակայն դիմումն ակնհայտ անհիմն որակելով ստացվում է, որ համաձայնվել է, որ հեռախոսի գաղտնաբառը չհանձնելու համար քրեական պատասխանատվության ենթարկելը չի խախտում ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը: Ըստ ՄԻԵԴ-ի՝ ոստիկանության կողմից որոնվող ապացույցը ոչ թե գաղտնաբառն էր, այլ հեռախոսում պարունակվող տվյալները, որոնք արդեն իսկ օբյեկտիվորեն գոյություն ունեին անկախ դիմումատուի կամքից (քանի որ հեռախոսներն արդեն առգրավված էին և գտնվում էին ոստիկանության տիրապետման տակ): Ըստ էության ՄԻԵԴ-ը գաղտնաբառը դիտարկել է որպես հասանելիության ապահովման «չեզոք» (*neutral*) տվյալ, որը չի կարող ինքնին համարվել ինքնամեղադրող:

Բացի այս, դատարանը նշել է, որ դիմումատուն այլևս միակը չէր, ով կարող էր հասանելիություն ունենալ հեռախոսների տվյալներին, քանի որ իշխանությունները տեսականորեն կարող էին տեխնիկական մեթոդներով (օրինակ՝ փորձաքննության շրջանակում) շրջանցել նրա մերժումը և ծանոթանալ սարքերում պահպանված տվյալներին[1]:

Կենսաչափական տվյալները, այսինքն՝ մատնահետքը կամ դեմքի պատկերը, ի տարբերություն գաղտնաբառի, համարվում են օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող ֆիզիկական նյութեր, հետևաբար դրանց օգտագործմամբ սարքը բացելը գտնվում է prodere-ի տիրույթում և միջամտում է ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքին: Այս պատճառով միջազգային պրակտիկայում հաճախ թույլատրելի է համարվում անձի մատը կամ դեմքը ստիպողաբար մոտեցնելը հեռախոսին (որպես ֆիզիկական ակտ):

Եթե իրավական համակարգում ճանաչվում է միայն *accusare*-ն, ապա անձը պաշտպանված է իր դեմ խոսք գեներացնելու հարկադրանքից, սակայն ոչ նյութեր տրամադրելու հարկադրանքից: Իսկ երբ համակարգում ճանաչվում է նաև *prodere*-ն, անձը ստանում է ամբողջական պաշտպանություն:

Պետությունների մեծ մասը ճանաչում են առավելապես իր դեմ չվկայելու իրավունքը (*accusare*), իսկ իր դեմ չգործելու իրավունքը (*prodere*) չեն ճանաչում: Այս հարցով ՀՀ-ի մոտեցումն այլ է: 1998 թ. ՀՀ ՔրԴՕ-ով և 2021 թ. ՀՀ ՔրԴՕ-ով ճանաչվել է անձի՝ ոչ միայն ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը, այլ նաև ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքը: Նշված օրենքներով սահմանված է, որ անձը իրավունք ունի հրաժարվելու

[1] ՄԻԵԴ-ի այս որոշումը, որում չեն տարբերակվել սարքերը բացելու վերը նշված եղանակները, իրավաբանական հանրույթի կողմից արժանանում է արդարացի քննադատության: Գաղտնաբառը որպես «չեզոք» ծածկագիր դիտարկելը տրամաբանորեն խոցելի է: Թեև ինքնին 4 կամ 6 նիշը հանցագործության մասին ապացույց չէ, սակայն այն միակ կամ հիմնական «մտավոր բանալին է», որը պետությանը հասանելիություն է տալիս անձի ողջ անձնական կյանքին և ինքնամեղադրող տվյալներին: Տե՛ս **Escobar Veas J.**, Compelled Decryption of a Mobile Phone: The Right Against Self-Incrimination in Minteh v. France // Verfassungsblog: On Matters Constitutional. 2026. URL: https://verfassungsblog.de/compelled-decryption-of-phone/ (accessed: 28.07.2026), Fair Trials. Fair Trials intervenes at the ECHR in *Lamin MINTEH v France* // Fair Trials International. 2022. URL: https://www.fairtrials.org/articles/strategic-litigation/fair-trials-intervenes-at-the-echr-in-lamin-minteh-v-france/ (accessed 28.07.2026):

տեղեկություններ հայտնելուց (*accusare*) կամ նյութեր տրամադրելուց (*prodere*), եթե ողջամտորեն ենթադրում է, որ դրանք հետագայում կարող են օգտագործվել իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների դեմ (այս մասին հաջորդիվ):

Ինքն իր դեմ չգործելու (նյութեր տրամադրելուց հրաժարվելու) իրավունքի պետական ճանաչումը գործնականում ի՞նչ ազդեցություն կարող է ունենալ: Եթե պետությունը ճանաչում է իր դեմ չգործելու իրավունքը, ապա նա ինքն իրեն զրկում է նյութեր տրամադրելուց հրաժարվելու համար անձին իրավաբանական պատասխանատվության մասին դրույթներ նախատեսելու հնարավորությունից: Եթե նյութեր չտրամադրելը դա սուբյեկտիվ իրավունք է, ապա դրա իրականացումը չի կարող հանգեցնել պատասխանատվության:

Միևնույն ժամանակ, ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի ճանաչումը չի զրկում պետությանը խուզարկության կամ առգրավման միջոցով նյութերը վերցնելու հնարավորությունից: Նյութեր տրամադրելուց հրաժարվելու իրավունքը անձի օրինական հնարավորությունն է չենթարկվել նյութեր հանձնելու պետության պահանջին: Խուզարկությունն ու առգրավումը պետության ակտիվ գործողություններն են, որոնց ժամանակ անձի դերը պասիվ է. նա պարտավոր չէ աջակցել քննությանը, սակայն պարտավոր է պասիվորեն հանդուրժել իր տարածքում օրինական քննչական գործողությունների կատարումը:

Այլ կերպ ասած՝ քանի որ նյութերը գոյություն ունեն անձի կամքից անկախ, պետությունը, զերծ մնալով անձին դրանք «սեփական ձեռքով» հանձնելու հարկադրելուց, միևնույն ժամանակ օրինական ընթացակարգերով ինքն է հայտնաբերում և վերցնում այդ առարկաները: Նյութերը նման եղանակով վերցնելը չի խախտում անձի կամքի ազատությունը:

Այսպիսով, իրավաբանական անձի՝ իր դեմ չվկայելու իրավունքի կրող համարվելու հարցը քննարկելիս պետք է հստակ տարանջատել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքը:

2.2. Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ծագումնաբանությունը

Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը պատմականորեն առաջացել է որպես մարդու արժանապատվության, ֆիզիկական անձեռնմխելիության, մարդասիրության և խոշտանգումների դեմ պայքարի երաշխիք:

Միջնադարյան և վաղ ժամանակակից Եվրոպայի (12–18-րդ դարեր) *ius commune* (ընդհանուր իրավունք) ավանդույթում ամրագրվել է, որ ոչ ոք չպետք է ցուցմունք տա ինքն իր դեմ, քանի որ ոչ ոք պարտավոր չէ բացահայտել իր ամոթը. «տղամարդիկ և կանայք պետք է իրենց մեղքերը խոստովանեն Աստծուն, բայց նրանց չի կարելի հարկադրել իրենց հանցագործությունները հայտնի դարձնել ուրիշներին»[1]: Այս

[1] **Helmholz R.H.,** Origins of the Privilege against Self-Incrimination: The Role of the European Ius Commune // New York University Law Review. 1990. Vol. 65, № 5. P. 981-982.

սկզբունքն ամրապնդվում էր ինքնապահպանման պարտականությամբ, ըստ որի՝ անձը, ինքն իր դեմ մեղադրական հայտարարություն (ցուցմունք) տալով, չպետք է նպաստի սեփական ոչնչացմանը՝ իրեն դաժան պատժի ենթարկելով[1]:

Միջնադարում, հատկապես ինկվիզիցիոն դատավարության զարգացման հետ մեկտեղ (13-րդ դարից սկսած), այս իրավունքը ձեռք է բերում խիստ բացասական բովանդակություն. մեղադրյալի ինքնախոստովանությունը դառնում է «ապացույցների թագուհի», որին հասնելու համար լայնորեն կիրառվում էին բռնության և խոշտանգման մեթոդները:

16-17-րդ դարերի անգլիական եկեղեցական և դատական պրակտիկայում ձևավորվեց հարկադրանքի այնպիսի կառուցակարգ, որով անձը հայտնվում էր անելանելի վիճակում, քանի որ համակարգը նրան դնում էր երեք անընդունելի տարբերակների առջև՝ ասել ճշմարտությունը (այսինքն՝ ինքն իրեն մեղադրել), ստել (այն համարվում էր ծանր հանցանք), կամ լռել (այն համարվում էր դատարանի նկատմամբ անհարգալից վերաբերմունք): Մեղադրյալը «ստելու - ինքնամեղադրելու - լռելու» միջև ընտրություն կատարելիս հայտնվում էր իրավական և բարոյական առումով ծանր իրավիճակում, որը իրավաբանական գրականության մեջ ստացավ «դաժան եռընտրանք» (cruel trilemma) անվանումը[2]:

1764 թվականին Չեզարե Բեկարիան «Հանցագործությունների և պատիժների մասին» աշխատությունում քննադատեց այս համակարգի դաժանությունը՝ հիմք դնելով հումանիստական քրեական իրավունքի զարգացմանը: 1791 թվականին ԱՄՆ Սահմանադրության Հինգերորդ փոփոխությամբ ամրագրվեց, որ ոչ ոք չի կարող հարկադրվել ցուցմունք տալ ինքն իր դեմ[3]: Ժամանակակից իրավունքն ընդունում է, որ պետությունը չունի բարոյական և իրավական իրավունք մարդուն դնելու «դաժան եռընտրանքի» մեջ՝ պարտադրելով ընտրել կեղծ երդման, ինքնախոստովանության կամ լռության համար պատժվելու միջև: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը վերացրեց հենց այս եռընտրանքի վերջին՝ լռելու համար պատժվելու բաղադրիչը:

Այս իրավունքի ծագումնաբանությունը վկայում է, որ այն ի սկզբանե կոչված էր պաշտպանելու բացառապես ֆիզիկական անձի արժանապատվությունն ու կամքի ազատությունը: Այնուամենայնիվ, պատմական այս համատեքստը չպետք է

[1] **Stijn Lamberigts,** Corporations and the Privilege against Self-Incrimination. Oxford ; New York : Hart Publishing, 2022. P. 15.

[2] **Rubenfeld J.,** Revolution by Judiciary: The Structure of American Constitutional Law. Cambridge: Harvard University Press, 2005. P. 33–35.

[3] **Criado Enguix J**., El derecho a no autoincriminarse de las personas jurídicas // Compliance y persona jurídica: Cuestiones sustantivas y procesales en la lucha contra el crimen organizado / coord. por J. L. González Cussac, A. Lluch Corell. – Valencia: Tirant lo Blanch, 2023. Cap. X. P. 261–319.

Կրիադո Էնգիքս Խ., Իրավաբանական անձանց ինքնամեղադրումից ազատ լինելու իրավունքը: Համապատասխանությունը և իրավաբանական անձը. կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի նյութական և դատավարական հարցերը: Խմբ.՝ Խ.Լ. Գոնսալես Կուսակ, Ա. Լյուչ Կորել. – Վալենսիա: Tirant lo Blanch, 2023, Գլ. X, Էջ 261–319:

կանխորոշի իրավունքի կիրառելիությունը ժամանակակից իրավաբանական անձանց նկատմամբ: Պատճառն այն է, որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ձևավորման դարաշրջանում իրավաբանական անձը՝ որպես տնտեսական ու իրավական կյանքի ինքնուրույն և լիարժեք սուբյեկտ, դեռևս գոյություն չուներ: «Իրավաբանական անձի» (գերմաներեն՝ *juristische Person*) ժամանակակից հայեցակարգը համակարգված ձևով զարգացրել են գերմանացի պանդեկտիստները միայն 19-րդ դարի սկզբին, ինչից հետո միայն արդյունաբերական երկրներն սկսեցին օրենսդրորեն ամրագրել կորպորացիաների անկախ իրավասուբյեկտությունը (օրինակ՝ Մեծ Բրիտանիայի 1844թ. Ընկերությունների գրանցման ակտը)[1]: Ուստի, պատմական փաստարկներին կուրորեն կառչելու փոխարեն, հարցը պետք է դիտարկել ժամանակակից իրավական իրականության և ֆունկցիոնալ նպատակահարմարության տեսանկյունից:

Այս համատեքստում է արդիական դառնում Ջոն Դյուիի (John Dewey) իրավափիլիսոփայական ժառանգությունը: Անդրադառնալով իրավաբանական անձի կարգավիճակի էվոլյուցիային՝ հեղինակը 1926 թ. իր հայտնի հոդվածում ներկայացրել է չափազանց կարևոր քննադատական դիտարկում: Նա ցույց է տվել, թե ինչպես են դատարանները, չնայած կորպորացիաների «արհեստական» և «ֆիկտիվ» բնույթին, բառախաղերի միջոցով նրանց վերագրել ֆիզիկական անձանց բնական իրավունքները: Նա նշել է.

> ««Բնական» և «արհեստական» անձանց հակադրությունն իր իմաստը ստանում էր այն փաստից, որ «բնական»-ը ենթադրում էր բնածին և անձեռնմխելի իրավունքների տիրապետում: Դատարանների դիալեկտիկան, հասարակական փաստերի ճնշման ներքո, պատրաստ եղավ հայտարարելու, որ կորպորացիաները, թեև արհեստական ու ֆիկտիվ են, այնուամենայնիվ ունեն անհատի բոլոր բնական իրավունքները, քանի որ, ի վերջո, նրանք իրավաբանական անձինք (legal persons) են»[2]:

Այս դիտարկմամբ Դյուին ոչ թե արդարացնում, այլ քննադատում է դատարանների ձևապաշտական ու մեխանիկական մոտեցումը: Որպես պրագմատիկ փիլիսոփա՝ նա պնդում է, որ «անձ» հասկացությունն իրավունքում զուտ իրավաբանական կառուցակարգ է, մինչդեռ դատարանները, ցանկալի եզրահանգումներն ու տեսություններն արդարացնելու համար, հաճախ խճճել ու

[1] **Dewey J.,** The Historic Background of Corporate Legal Personality // Yale Law Journal. 1926. Vol. 35, No. 6. P. 665, **Koessler M.,** The Person in Imagination or Persona Ficta of the Corporation // Louisiana Law Review. 1949. Vol. 9, No. 4. P. 436-438.

[2] **Dewey J.,** The Historic Background of Corporate Legal Personality // Yale Law Journal. 1926. Vol. 35, No. 6. P. 668-669.

ծանրաբեռնել են իրավական տրամաբանությունն արտաիրավական՝ քաղաքական, բարոյական, պատմական, աստվածաբանական կամ մետաֆիզիկական նկատառումներով:

19-րդ և 20-րդ դարերի տնտեսական իրականությունը ստիպեց դատարաններին առերեսվել այն փաստի հետ, որ խոշոր կորպորացիաները, որոնք տնօրինում են հսկայական կապիտալ և տնտեսական ու սոցիալական կյանքի կարևորագույն մասնակիցներ են, եթե չունենան տարրական պաշտպանվածություն (օրինակ՝ սեփականության իրավունք կամ դատական պաշտպանության իրավունք), ապա տնտեսական կյանքը կխաթարվի: Դատարանները կանգնած էին այն փաստի առաջ, որ կորպորացիաները գործնականում ունեն նույն շահերը, ինչ անհատները և այդ շահերը պետք է պաշտպանվեն:

Փոխանակ այդ գործնական անհրաժեշտությունը բացահայտ խոստովանելու, դատարանները կառուցեցին հետևյալ տրամաբանական սխալով սիլլոգիզմը, որն ըստ Դյուիի՝ հասկացությունների կեղծ նույնացում է.

Մեծ նախադրյալ. Բնական անձինք ունեն բնական իրավունքներ, քանի որ նրանք իրավունքի սուբյեկտներ են:

Փոքր նախադրյալ. Իրավաբանական անձինք նույնպես ճանաչված են որպես իրավունքի սուբյեկտներ:

Եզրակացություն. Հետևաբար, իրավաբանական անձինք նույնպես պետք է ունենան անհատի իրավունքները:

Դյուին ցույց է տալիս, որ այս կառույցը խոցելի է, քանի որ նույնացնում է կենսաբանական մարդուն և իրավական ֆիկցիան (կորպորացիան): Սակայն Դյուիի այս քննադատությունը չպետք է ընկալել որպես կորպորացիաների իրավունքների ընդհանուր մերժում: Ըստ էության, նա մերժում է ոչ թե իրավունքների գոյությունը, այլ դրանց հիմնավորումը բնական իրավունքների հայեցակարգով կամ մետաֆիզիկական «իրական անձ» լինելու տեսությամբ: Իր պրագմատիկ փիլիսոփայության համաձայն՝ Դյուին պնդում է, որ կորպորացիաներին իրավունքներ կարող են և պետք է վերագրվեն, սակայն այդ իրավունքները պետք է հիմնավորվեն օրենսդրական և գործնական նպատակահարմարությամբ, այլ ոչ թե վերացական «անձ» լինելու հանգամանքով:

Պատմականորեն դատարանները պատրաստ են եղել իրավաբանական անձանց վերագրելու իրավունքներ, որոնք ի սկզբանե վերապահված էին միայն ֆիզիկական անձանց (օրինակ՝ սեփականության կամ արդար դատաքննության իրավունքը): Այսօր, երբ օրենքով նախատեսված է կազմակերպությանը քրեական պատասխանատվության ենթարկելու հնարավորություն, նույն մեխանիկական տրամաբանությամբ քննարկվում է նաև իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ճանաչման հարցը: Այնուամենայնիվ, հենց Դյուիի պրագմատիկ մեթոդը հուշում է, որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը իրավաբանական անձանց

մեխանիկորեն վերագրելու փոխարեն, անհրաժեշտ է պարզել, թե այս իրավունքն իրականում ինչ բարիքներ է պաշտպանում (օրինակ՝ մարդկային արժանապատվություն, ֆիզիկական կամ հոգեբանական անձեռնմխելիություն), և դրանք իրենց էությամբ արդյոք վերագրելի են իրավաբանական անձանց:

2.3. Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող բարիքները

Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող բարիքների սահմանազատումը կարևոր է իրավաբանական անձին այս իրավունքի կրող ճանաչելու հարցի տեսանկյունից: Եթե, օրինակ, պաշտոնապես ընդունվում է այն մոտեցումը, որ քննարկվող իրավունքով պաշտպանվող օբյեկտը մասնավոր կյանքն է կամ մարդու ներաշխարհի անձեռնմխելիությունն ու հոգեբանական տառապանքի կանխումը, ապա իրավաբանական անձը՝ որպես հոգեկան և ֆիզիկական զգայարաններից զուրկ իրավական կոնստրուկցիա, չի կարող հավակնել այդ բարիքից օգտվելուն, հետևաբար իրավաբանական անձը չի կարող համարվել այդ իրավունքի կրող: Ուստի, պաշտպանվող արժեքի ընտրությունից է կախված իրավաբանական անձանց նկատմամբ այդ իրավունքի կիրառելիության ողջ փիլիսոփայությունը:

Նախ պետք է ընդունել, որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը բազմաօբյեկտ սահմանադրական իրավունք է, քանի որ դրանով պաշտպանվում են տարաբնույթ արժեքներ՝ մարդու արժանապատվությունը, անձնական ինքնավարությունը, ֆիզիկական և հոգեբանական անձեռնմխելիությունը, դատաքննության արդարացիությունը, մասնավոր և ընտանեկան կյանքը:

Քննարկվող իրավունքի բազմաօբյեկտության մասին է վկայում դրա կապը մարդու այլ հիմնական իրավունքների հետ: Օրինակ՝ այս իրավունքը կապված է մասնավոր և ընտանեկան կյանքի անձեռնմխելիության իրավունքի հետ: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը պաշտպանում է նաև մարդու մասնավոր կյանքը, քանի որ անձին հնարավորություն է տալիս չաջակցել պետությանը իր կյանքի մասին տեղեկություններ հավաքելու համար: Այս իրավունքը պաշտպանում է նաև ներընտանեկան հարաբերությունների բարոյահոգեբանական տեսանկյունը: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի հիմքում ընկած է բարոյական գնահատականը, որի համաձայն՝ քրեական դատավարության պասիվ սուբյեկտը չպետք է մտնի էթիկական կոնֆլիկտի մեջ՝ ընտրություն կատարելով ճշմարտությունն ասելու պարտականության և մերձավոր մարդկանց հանդեպ իր հավատարմության կամ պարտականությունների միջև[1]:

[1] Научно-практический комментарий к главе 2 Конституции Российской Федерации “Права и свободы человека и гражданина” / Под ред. К.А. Экштайна. Авторы: Ю.И. Лейбо, Г.П. Толстопятенко, К.А. Экштайн. - М.: ЭКОМ, 2000. - С. 340, Комментарий к Конституции Российской Федерации. В 2-х томах. Том I / Под ред. Бернда Визера. Пер. с нем. - М.: Инфотропик Медиа, 2018. - С. 689.

Այնուամենայնիվ, մեթոդաբանորեն սխալ է ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն ամբողջ ծավալով դիտարկել զուտ որպես մասնավոր և ընտանեկան կյանքի գաղտնիության սկզբունքից բխող տարր: Այդ արժեքները քննարկվող իրավունքի միակ կամ առանցքային օբյեկտները չեն: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն ունի ինքնուրույն արժեք, քանի որ այն կոչված է պաշտպանելու նաև արդարադատության համակարգային շահերը: Ի դեպ, նման սխալ մոտեցում ցուցաբերել է ՀՀ օրենսդիրը՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի մասին նորմը տեխնիկապես ամրագրելով մասնավոր և ընտանեկան կյանքի գաղտնիության սկզբունքին նվիրված ՀՀ ՔրԴՕ 26-րդ հոդվածում (այս մասին՝ հաջորդիվ): Եթե ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը համարվի մասնավոր և ընտանեկան կյանքի գաղտնիության սկզբունքի համեմատությամբ հատուկ նորմ և ամբողջ ծավալով կլանվի այս սկզբունքի կողմից, ապա դրանով իսկ մեխանիկորեն կբացառվի այս իրավունքի վերագրելիությունը իրավաբանական անձանց, քանի որ մասնավոր և ընտանեկան կյանքի մարդկային (ֆիզիոլոգիական) բաղադրիչն իր բնույթով կիրառելի չէ իրավաբանական անձանց նկատմամբ[1]:

Մարդու արժանապատվությունը, անձնական ինքնավարությունը, ֆիզիկական և հոգեբանական անձեռնմխելիությունը, մասնավոր և ընտանեկան կյանքը թեև համարվում են ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող կարևոր բարիքներ, սակայն դրանք այս իրավունքի առանցքային և ինստիտուցիոնալ օբյեկտը չեն: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի կենտրոնական նպատակն ու համակարգային բաղադրիչը մրցակցային դատաքննության արդարացիության ապահովումն է:

ԱՄՆ սահմանադրական իրավունքի պատմության հեղինակավոր մասնագետներից Լեոնարդ Լևին պնդում էր, որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի առանցքային օբյեկտը մրցակցային (adversarial) դատավարական համակարգի պահպանումն է: Այս իրավունքը վկայում է պետության և անհատի միջև արդար հավասարակշռություն պահպանելու հիմնարար հանձնառության մասին: Այն պահանջում է, որ պետությունո իր ուսերին վերցնի մեղադրանքն ապացուցելու ողջ բեռը: Առանց այս իրավունքի, մրցակցային դատավարությունը վերածվում է ինկվիզիցիոն համակարգի, որտեղ անձը դառնում է սեփական կործանման գործիքը:

[1] ՄԻԵԴ-ը նախադեպային իրավունքով սահմանել է, որ Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածով պաշտպանվող «մասնավոր կյանքի» հասկացությունը չի սահմանափակվում միայն անձի ոչ մասնագիտական կյանքով: Դեռևս «Նիմիտցն ընդդեմ Գերմանիայի» *(Niemietz v. Germany)* գործով 19.12.1992 թ. վճռով Դատարանն արձանագրեց, որ չկա սկզբունքային պատճառ, թե ինչու «մասնավոր կյանք» հասկացությունը պետք է բացառի մասնագիտական կամ գործարար գործունեությունը, և որ «տուն» (home) հասկացության նեղ մեկնաբանությունը կարող է հանգեցնել անհավասար վերաբերմունքի: Այնուհետև, «Սոսիետե Կոլաս Էստ»-ը և այլք ընդդեմ Ֆրանսիայի» *(Société Colas Est and Others v. France)* 16.04.2002 թ. վճռով Դատարանն այս մոտեցումն ուղղակիորեն տարածեց իրավաբանական անձանց նկատմամբ՝ արձանագրելով, որ ընկերությունների գրասենյակների ու արտադրական տարածքների անօրինական խուզարկությունները կարող են խախտել Եվրոպական կոնվենցիայի 8-րդ հոդվածը:

Անհատի նկատմամբ հարգանքի վրա հիմնված հասարակությունում մեղադրանքի կողմը պարտավոր է հանդես գալ ինքնուրույն հավաքված ապացույցներով, այլ ոչ թե հարկադրանքի միջոցով ստիպի մեղադրյալին նպաստել սեփական դատապարտմանը[1]: Հենց այս մրցակցային տրամաբանությունն է արտացոլում լատինական հայտնի իմաստությունը, որի համաձայն՝ ոչ ոք պարտավոր չէ զինել իր հակառակորդին իր դեմ (*nemo tenētur armāre adversārium suum contra se*)[2]:

Նման դատավարությունում անմեղության կանխավարկածի պահանջներից մեկն այն է, որ դատախազը, որպես մեղադրական գործառույթ իրականացնող սուբյեկտ, կրում է մեղադրյալի մեղավորությունն ապացուցելու բեռը: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը փոխլրացնում է անմեղության կանխավարկածի այս պահանջին, քանի որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը սահմանափակում է այն աղբյուրների շրջանակը, որոնք մեղադրողը իրավասու է օգտագործել ապացուցման այդ բեռը կրելու համար: Մեղադրյալն ինքը չի կարող հանդիսանալ ապացույցի այդպիսի աղբյուր: Այսինքն՝ անմեղության կանխավարկածը սահմանում է, թե ով պետք է ապացուցի մեղադրյալի մեղավորությունը, իսկ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն ավելացնում է, թե ինչպես չի կարելի ապացուցել մեղադրյալի մեղավորությունը: Այսինքն՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն ունի հավելյալ արժեք[3]:

Այն, որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող առանցքային և ինստիտուցիոնալ բարիքը դատաքննության արդարացիությունն է, ընդունել է նաև ՄԻԵԴ-ը, որն ինքն իրեն մեղադրելուց հրաժարվելու արտոնությունը (*privilege against self-incrimination*) և լռության իրավունքը (*right to silence*) կապում է Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի (արդար դատաքննության իրավունք) հետ: Թեև Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի տեքստում այս իրավունքներն ուղղակիորեն ամրագրված չեն, ՄԻԵԴ-ը Ֆունկեն ընդդեմ Ֆրանսիայի *(Funke v. France*) գործով 25.02.1993 թ. վճռում առաջին անգամ հստակ ճանաչեց և արձանագրեց, որ ինքն իր դեմ չվկայելու և լռելու իրավունքներն ընկած են Եվրոպական կոնվենցիայի 6-րդ հոդվածի հենց սրտում: Դատարանն իր հետագա նախադեպերում նաև նշել է, որ այս իրավունքի նպատակն է պաշտպանել մեղադրյալին պետական մարմինների կողմից անօրինական ճնշումներից ու հարկադրանքից, ինչը նպաստում է դատական սխալների կանխմանը (տե՛ս Ջոն Մյուրեյն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (*John Murray v. the United Kingdom*) գործով 08.02.1996 թ. վճիռը, Սանդերսն ընդդեմ Միացյալ Թագավորության (*Saunders v. the United Kingdom*) գործով 17.12.1996 թ. վճիռը):

[1] **Levy L. W.,** Origins of the Fifth Amendment: The Right Against Self-Incrimination. New York: Oxford University Press, 1968. Preface. P. vii–viii; Chapter 1 («Rival systems of criminal procedure»). P. 3–30.

[2] Латинская юридическая фразеология / Сост. проф. Б. С. Никифоров. - М.: Юрид. лит., 1979. - С. 171.

[3] **Stijn Lamberigts** Corporations and the Privilege against Self-Incrimination. Oxford; New York: Hart Publishing, 2022. P. 60- 61.

«Քրեական վարույթում անմեղության կանխավարկածի որոշակի ասպեկտների և դատաքննությանը ներկա լինելու իրավունքի ամրապնդման մասին» Եվրոպական պառլամենտի և Խորհրդի 2016 թվականի մարտի 9-ի (ԵՄ) 2016/343 դիրեկտիվում լռելու իրավունքը (24-րդ կետ) և ինքնամեղադրման արտոնությունը (25-րդ կետ) ուղղակիորեն բխեցվում են անմեղության կանխավարկածից և դիտարկվում որպես դրա անկյունաքարային ասպեկտ[1]:

Եթե ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող առանցքային և ինստիտուցիոնալ բարիքը դատավարության արդարացիությունն է, ապա պետությունը չպետք է իրավունք ունենա քրեական հետապնդման ենթարկվող սուբյեկտին հարկադրել ինքն իրեն մեղադրել, անկախ նրանից՝ այդ սուբյեկտը ֆիզիկական, թե իրավաբանական անձ է: Դատավարական համակարգի արդարությունը և մրցակցային հավասարակշռությունը նույնքան կարևոր են, երբ քրեական վարույթը նախաձեռնվել է իրավաբանական անձի վերաբերյալ:

3. Իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ճանաչման հիմնախնդիրը արևմտյան իրավական համակարգերում

3.1 Իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի կիրառելիության դոկտրինալ մոտեցումները

Իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի կրող ճանաչելու վերաբերյալ դոկտրինալ մոտեցումները կարելի է խմբավորել մի քանի փաստարկների շուրջ:

1. Օրենքի առջև հավասարության սկզբունքը որպես իրավաբանական անձին ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը վերագրելու հիմք:

Օրենքի առջև հավասարության սկզբունքը պահանջում է, որ նույն իրավական կարգավիճակում գտնվող սուբյեկտները օժտված լինեն նույն դատավարական երաշխիքներով: Այս սկզբունքի լույսի ներքո, իրավաբանական անձին ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը վերագրելու անհրաժեշտությունը հիմնավորվում է երկու համեմատական հարթություններում.

ա) Համեմատությունը ֆիզիկական անձի հետ (հորիզոնական հավասարություն). Ռումինացի իրավաբան գիտնական Միհեշն իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ճանաչումը փորձում է հիմնավորել անհատի ունեցած կարգավիճակի համանմանությամբ: Նա նշում է.

> «Եթե իրավաբանական անձին դիտարկենք որպես իրավական ֆիկցիա, ապա կարող ենք հարցին նայել այլ տեսանկյունից. իրավական ֆիկցիան օրենքով սահմանված կարգով ունի

[1] Դիրեկտիվը կիրառվում է բացառապես ֆիզիկական անձանց նկատմամբ (հոդված 2), ինչը նշանակում է, որ այն ուղղակիորեն չի տարածվում իրավաբանական անձանց վրա:

> իրավունքներ և պարտականություններ, այսինքն՝ օրենքը ճանաչում է դրանք: Մի՞թե մենք նույն իրավիճակում չենք, ինչ ցանկացած անհատի դեպքում»[1]:

Այս փաստարկն ընդգծում է, որ թեև իրավաբանական անձը չունի ֆիզիկական անձին բնորոշ կենսաբանական գոյություն կամ հոգեբանական հատկանիշներ, այնուամենայնիվ, իրավակարգը նրան ճանաչում է որպես ինքնուրույն սուբյեկտ՝ օժտելով իրավունքներով և պարտականություններով: Եվ եթե իրավաբանական անձը քրեական իրավունքի շրջանակում ճանաչվում է որպես պատասխանատվության ինքնուրույն սուբյեկտ, ապա օրենքի առջև հավասարության սկզբունքի պահանջներից բխում է, որ նրա նկատմամբ ևս պետք է ապահովվեն ֆիզիկական անձանց համար նախատեսված համարժեք դատավարական երաշխիքներ: Հակառակ դեպքում կստեղծվի իրավիճակ, երբ իրավաբանական անձը կարող է համարվել «սուբյեկտ» պատասխանատվություն կրելու համար, սակայն ոչ լիարժեք «սուբյեկտ»՝ իր պաշտպանության հիմնարար միջոցներից օգտվելու համար:

բ) Համեմատությունը իրավաբանական անձի մասնակից ֆիզիկական անձանց հետ (ներքին հավասարություն). Նույն սկզբունքի շարունակությունն է այն փաստարկը, որ իրավաբանական անձին ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից զրկելը կարող է հանգեցնել նրա և այն ֆիզիկական անձանց միջև անհավասարության, որոնք ձևավորում և արտահայտում են նրա կամքը: Այս կապակցությամբ Միհեշն ընդգծում է.

> «Այսպիսով, մենք հանգում ենք այնպիսի իրավիճակի, երբ միայն իրավաբանական անձը կենթարկվի քրեական պատասխանատվության՝ որպես ապացույց օգտագործելով իր իսկ հայտարարությունները, մինչդեռ այն անձինք, որոնք կազմում են նրա կառուցվածքը, կկարողանան օգտվել լռելու իրավունքից»[2]:

Այս մեջբերումը կարելի է բնութագրել որպես «դատավարական անհավասարության պարադոքս»: Դրա հիմքում ընկած է այն հակասությունը, համաձայն որի՝ իրավաբանական անձի կամքը և գործողությունները ձևավորվում ու արտահայտվում են այն ֆիզիկական անձանց միջոցով, որոնք իրավական առումով կարող են օգտվել ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի պաշտպանվող բարիքից, մինչդեռ իրավաբանական անձը՝ որպես այդ գործողությունների կրող և քրեական պատասխանատվության ինքնուրույն սուբյեկտ, զրկվում է նույն պաշտպանական երաշխիքից: Վկայակոչված տեսակետի համաձայն՝

[1] **Miheş C.D.,** Corporate compliance versus the right to silence of legal entities in Romania: The case of certain tax evasion offences // Central European Academy Law Review. 2023. Vol. 1, № 2. P. 22-23.

[2] Տե՛ս նույն տեղում, Էջ 22:

իրավաբանական անձի նկատմամբ նշված իրավունքի կիրառելիության բացառումը կարող է ստեղծել մի իրավիճակ, երբ կազմակերպությունը հայտնվում է ավելի անբարենպաստ դատավարական վիճակում, քան այն ֆիզիկական անձինք, որոնք մասնակցում են նրա կամքի ձևավորմանը և արտահայտմանը:

Այսպիսով, օրենքի առջև հավասարության սկզբունքը գործում է երկու ուղղությամբ՝ և՛ ապահովելով իրավաբանական անձի հավասար պաշտպանությունը ֆիզիկական անձի նկատմամբ, և՛ կանխելով դատավարական անհավասարությունը իրավաբանական անձի և նրա մասնակիցների միջև:

2. Արժանապատվության ինստիտուցիոնալ մեկնաբանությունը որպես իրավաբանական անձին ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը վերագրելու հիմք: Իսպանացի իրավաբան Էնգիքսը, վերլուծելով իրավաբանական անձի նկատմամբ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի կիրառելիության հնարավորությունը, առաջ է քաշում այն մոտեցումը, համաձայն որի՝

> «Թեև իրավաբանական անձի պարագայում, stricto sensu, հնարավոր չէ խոսել արժանապատվության մասին, այնուամենայնիվ, մենք գտնում ենք, որ երբ սահմանադիրն օգտագործում է «բոլորը» եզրույթը՝ մատնանշելու «accusare» մաքսիմի կրող սուբյեկտներին, այդ ձևակերպումը տարածվում է նաև իրավաբանական անձանց վրա՝ որոշակի իմաստով ապահովելու այդ «արժանապատվության» հարգումը: Այստեղ խոսքը վերաբերում է ընկերության՝ իր տնտեսական գործունեությունն ազատորեն զարգացնելու իրավունքին»[1]:

Վերոնշյալ դիրքորոշումից հետևում է, որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի հիմքում ընկած մարդու արժանապատվությունը՝ իր դասական սահմանադրահիրավական ընկալմամբ, չի կարող ուղղակիորեն վերագրվել իրավաբանական անձին, քանի որ այն անքակտելիորեն կապված է մարդու անհատական ինքնավարության, ֆիզիկական և հոգևոր ամբողջականության ու անձնական ազատության հետ: Սակայն, Էնգիքսն առաջարկում է *accusare-ի* արժեքային հիմքի ընդլայնված մեկնաբանություն՝ այն տեղափոխելով իրավաբանական անձի ինստիտուցիոնալ ինքնավարության և տնտեսական գործունեության ազատության պաշտպանության հարթություն: Այլ կերպ ասած՝

[1] **Criado Enguix J.,** Consideraciones procesales en torno al derecho a no autoincriminarse de la persona jurídica investigada en el proceso penal. Propuestas al derecho interno a la luz de la jurisprudencia europea // Revista de Estudios Europeos. 2026. №. 87. P. 707.

Կրիադո Էնգիքս Խ., Քրեական վարույթում հետաքննվող իրավաբանական անձի՝ իր դեմ չվկայելու իրավունքի վերաբերյալ դատավարական հարցեր. եվրոպական դատական պրակտիկայի լույսի ներքո ներպետական իրավունքի կատարելագործման առաջարկներ: Եվրոպական ուսումնասիրությունների հանդես, 2026, №. 87, Էջ 707-708:

«արժանապատվություն» հասկացությունը տվյալ համատեքստում վերաիմաստավորվում է՝ հանդես գալով որպես իրավական կոնստրուկցիայի՝ իր ինքնուրույնությունը պահպանելու, տնտեսական գործունեությունն առանց անհիմն միջամտության իրականացնելու հնարավորության երաշխիք: Նման մոտեցումը հաղթահարում է այն տեսական հակասությունը, որի համաձայն՝ իրավաբանական անձին վերագրվում է այնպիսի հիմնական իրավունք, որի հիմքում ընկած արժեքը՝ մարդու արժանապատվությունը, իրեն բնորոշ չէ:

Ըստ էության, Էնգիքսի մոտեցումը ցույց է տալիս, որ սահմանադրական իրավունքները չեն կարող դիտարկվել որպես մեկ անփոփոխ արժեքային հիմքի վրա հիմնված մոնոլիտ կառույցներ. դրանք փոխակերպվող բնույթ ունեն՝ հարմարվելով իրավունքի տարբեր սուբյեկտների առանձնահատկություններին՝ պահպանելով իրենց հիմնական գործառույթը՝ պաշտպանելու սուբյեկտի ինքնավարությունը և արդարադատության համակարգային հավասարակշռությունը:

Իրավաբանական անձի այս իրավունքի ճանաչումը չի նշանակում դրա անսահմանափակ կիրառություն: Էնգիքսն ահազանգում է ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի բացարձակ և չսահմանափակված կիրառման հնարավոր բացասական հետևանքների մասին՝ ընդգծելով.

> «Իրավաբանական անձանց նկատմամբ «accusare» մաքսիմի չմտածված տարածումը կարող է բացասական ազդեցություն ունենալ հանցանքի քննության վրա, քանի որ այդ դեպքում կորպորացիաները կդառնան անանցանելի պատնեշ: Կարելի է ընդունելի համարել այնպիսի տեղեկատվության կամ փաստաթղթերի հարկադիր տրամադրումը, որոնք գոյություն ունեն անկախ մեղադրյալի կամքից և պարզապես ենթակա են ներկայացման իրավասու մարմիններին»[1]:

Այսինքն, ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի կիրառման համար առաջարկվում է հավասարակշռված մոտեցում՝ հաշվի առնելով պահանջվող տեղեկատվության բնույթը և դրա կապը անձի կամքի հետ:

3.2. Իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի կիրառելիությունը արևմտյան երկրների դատական պրակտիկայում

3.2.1. Եվրոպական միություն

Եվրոպական միության (այսուհետ՝ ԵՄ) իրավական համակարգում իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի բովանդակությունը ձևավորվել է հիմնականում Եվրոպական միության արդարադատության դատարանի (այսուհետ՝ ԵՄԱԴ) մրցակցային իրավունքի վերաբերյալ նախադեպային պրակտիկայի շրջանակներում: Այս առումով

[1] Տե՛ս նույն տեղում, էջ 710-714:

առանձնակի նշանակություն ունի 1989 թվականի Օրկեմն ընդդեմ Հանձնաժողովի գործը *(Orkem v Commission)*, որով ԵՄԱԴ-ն առաջին անգամ արտահայտեց իր մոտեցումը տվյալ հարցի վերաբերյալ: Գործը վերաբերում էր Եվրոպական հանձնաժողովի (այսուհետ՝ Հանձնաժողով) կողմից իրականացվող հակամենաշնորհային վարույթին, որն իրականացվում էր Եվրոպական տնտեսական համայնքի խորհրդի կողմից ընդունված 1962 թվականի փետրվարի 6-ի թիվ 17 կանոնակարգի համաձայն: Վերջինս Հանձնաժողովին լիազորում էր իրավաբանական անձից պահանջել մրցակցային իրավունքի ենթադրյալ խախտումների քննության համար անհրաժեշտ տեղեկություններ և փաստաթղթեր[1]: Այդ լիազորության շրջանակում «Օրկեմ» ընկերությունից պահանջվել էր ներկայացնել գրավոր տեղեկություններ ենթադրյալ հակամրցակցային վարքագծի վերաբերյալ, ինչն էլ դարձավ իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի կիրառելիության վերաբերյալ վեճի առարկա[2]: ԵՄԱԴ-ը սկզբում արձանագրեց, որ տվյալ ժամանակահատվածում ո՛չ ՄԻԵԿ-ը, ո՛չ էլ ՄԻԵԴ նախադեպային իրավունքը դեռևս չէին ճանաչում ինքն իր դեմ ցուցմունք չտալու իրավունքը որպես հստակ ձևակերպված հիմնարար իրավունք, իսկ անդամ պետությունների իրավակարգերի համեմատական վերլուծությունը ցույց էր տալիս, որ այդ երաշխիքը հիմնականում վերապահված էր ֆիզիկական անձանց նկատմամբ իրականացվող քրեական վարույթներին[3]: Այնուհետև, ԵՄԱԴ-ն, անդրադառնալով հանձնաժողովի լիազորություններին, նշել է.

> «Համապատասխանաբար, թեև Հանձնաժողովն իրավասու է թիվ 17 կանոնակարգի 11-րդ հոդվածի 2-րդ և 5-րդ մասերով ամրագրված դրույթների կիրառումն ապահովելու նպատակով պարտավորեցնել ձեռնարկությանը տրամադրել իրեն հայտնի բոլոր անհրաժեշտ տեղեկությունները (անգլ.՝ *require the information*) և անհրաժեշտության դեպքում ներկայացնել իր տիրապետման տակ գտնվող համապատասխան փաստաթղթերը, նույնիսկ եթե դրանք կարող են օգտագործվել տվյալ կամ այլ ձեռնարկության կողմից հակամրցակցային վարքագծի առկայությունն ապացուցելու համար, այնուամենայնիվ, Հանձնաժողովն այդ որոշմամբ չի կարող խախտել տվյալ ձեռնարկության պաշտպանության իրավունքները: Հետևաբար, Հանձնաժողովը չի կարող պարտադրել ձեռնարկությանը տրամադրել այնպիսի պատասխաններ (անգլ.՝

[1] Council Regulation No 17: First Regulation Implementing Articles 85 and 86 of the Treaty // Official Journal of the European Communities, 1962, № 13. Art. 11(5), 14(3).

[2] Court of Justice of the European Communities. *Orkem v Commission*: Report for the Hearing delivered in Case 374/87. Luxembourg, 1989. Paras. 1–6.

[3] Տե՛ս նույն տեղում, պարագրաֆ՝ 27–31:

answers)[1], որոնք կպարունակեն իր կողմից իրավախախտման առկայության ընդունում, քանի որ այդ իրավախախտման ապացուցման պարտականությունը դրված է հենց Հանձնաժողովի վրա [2]:

Նախ, թիվ 17 կանոնակարգի 11-րդ հոդվածի 2-րդ և 5-րդ մասերը սահմանում են Հանձնաժողովի՝ իրավաբանական անձից տեղեկություն պահանջելու (անգլ.՝ *require the information*) և փաստաթղթեր պահանջելու լիազորությունը[3]: Նշված դրույթները, ըստ էության, բացառում են ինչպես *accusare*-ի, այնպես էլ *prodere*-ի կիրառումը իրավաբանական անձի նկատմամբ: Այս համատեքստում ԵՄԱԴ-ի արտահայտած դիրքորոշումը հակասական է: Մի կողմից, ԵՄԱԴ-ը կանոնակարգի տեքստից բխեցնում է Հանձնաժողովի իրավասությունը՝ պարտավորեցնելու իրավաբանական անձին տրամադրել իրեն հայտնի բոլոր անհրաժեշտ տեղեկությունները և անհրաժեշտության դեպքում ներկայացնել իր տիրապետման տակ գտնվող համապատասխան փաստաթղթերը, նույնիսկ եթե դրանք կարող են օգտագործվել տվյալ իրավաբանական անձի կողմից հակամրցակցային վարքագծի առկայությունն ապացուցելու համար, իսկ մյուս կողմից՝ նույն որոշմամբ սահմանափակում է Հանձնաժողովին վերապահված լիազորությունների շրջանակը՝ վկայակոչելով իրավաբանական անձի պաշտպանության իրավունքների առկայությունը և բացառելով կանոնակարգի 11-րդ հոդվածի 2-րդ և 5-րդ մասերի կիրառումը: Այնուամենայնիվ, պետք է փաստել, որ ԵՄԱԴ-ն այս գործով առաջին անգամ ամրագրել է իրավաբանական անձի պաշտպանության իրավունքների կիրառելիության հնարավորությունը:

Հետագայում՝ 1996 թվականին, Հանձնաժողովն ընդունեց պատժի մեղմացման մասին ենթաօրենսդրական ակտը, որի համաձայն՝ մրցակցային իրավունքի խախտման վերաբերյալ ինքնամեղադրող տեղեկություններ կամ ապացույցներ Հանձնաժողովին ներկայացնող իրավաբանական անձը կարող է օգտվել իր նկատմամբ կիրառելի պատժի մեղմացման հնարավորությունից[4]: Այդպիսով Հանձնաժողովն առաջին անգամ նախատեսեց իրավաբանական անձի կողմից ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից կամավոր հրաժարվելու հնարավորությունը՝ սահմանելով դրա դիմաց պատասխանատվության մեղմացման կիրառման մեխանիզմ:

[1] ԵՄԱԴ-ի կողմից օգտագործված «պատասխաններ» եզրույթից միանշանակ չի հետևում՝ այդ եզրույթը վերաբերում է բացառապես բանավոր պատասխաններին, թե ներառում է նաև գրավոր պատասխանները:

[2] Տե՛ս նույն տեղում, պարագրաֆ՝ 32-35:

[3] Council Regulation No 17: First Regulation Implementing Articles 85 and 86 of the Treaty // Official Journal of the European Communities, 1962, № 13. Art. 11(5),14(3).

[4] Commission Notice on the non-imposition or reduction of fines in cartel cases. Brussels, 1996. Vol. 39. C 207.

Ավելի ուշ՝ 2004 թվականին, Տոկայ Քարբոնն ընդդեմ Հանձնաժողովի գործով (*Tokai Carbon v Commission)* ԵՄԱԴ-ն սահմանեց.

> «Լռելու իրավունքը ճանաչվում է միայն այն չափով, որքանով ձեռնարկությունը կհարկադրվի տրամադրել իրավախախտման ընդունում պարունակող պատասխաններ, մինչդեռ իրավախախտման ապացուցման պարտականությունը կրում է Հանձնաժողովը: Հանձնաժողովն իրավասու է պարտավորեցնել ձեռնարկություններին տրամադրել իրենց տիրապետության ներքո գտնվող փաստաթղթերը, նույնիսկ եթե վերջիններս կարող են օգտագործվել իրենց հակամրցակցային վարքագծի առկայությունը հաստատելու համար»[1]:

Ստացվում է, որ սույն գործի շրջանակներում ԵՄԱԴ-ը վերացրեց *Orkem*-ի գործում առկա անորոշությունը՝ հստակեցնելով, որ իրավաբանական անձը նույնպես կարող է օգտվել լռելու (ինքն իր դեմ չվկայելու) իրավունքից, այսինքն՝ իրավաբանական անձն իրավունք ունի հրաժարվել բանավոր ցուցմունք կամ բացատրություն տալուց, հարցման ենթարկվելուց կամ որևէ այլ կերպ բանավոր հարցերին պատասխանելուց (*accusare*), սակայն դատարանը չճանացել *prodere*-ն:

Tokai Carbon-ի գործով ձևավորված դիրքորոշումից հետո ԵՄԱԴ-ը 2005 թվականի Դանսք Ռորինդուստրին և այլքն ընդդեմ Հանձնաժողովի գործում (*Dansk Rørindustri and Others v Commission)* անդրադարձավ իրավաբանական անձի կողմից ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելու, իր իրավախախտումը հաստատող բանավոր տեղեկությունները Հանձնաժողովին կամավոր ներկայացնելու և դրա արդյունքում պատժի մեղմացում ստանալու պայմաններին: ԵՄԱԴ-ն ընդգծեց, որ նման հնարավորությունը կարող է կիրառվել միայն այն դեպքում, երբ իրավաբանական անձը դրսևորում է կամավոր, լիարժեք և բարեխիղճ համագործակցություն[2]: Այսինքն, ԵՄԱԴ-ը հաստատեց, որ իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարումը կարող է հիմնված լինել ազատ կամարտահայտության վրա: Իրավաբանական անձն ինքնուրույն է որոշում՝ արդյոք հրաժարվել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի պաշտպանվող բարիքից՝ փոխարենը ստանալով պատասխանատվության մեղմացման հնարավորություն, թե ոչ:

[1] *Tokai Carbon Co. Ltd and Others v Commission of the European Communities*, Joined Cases T-236/01, T-239/01, T-244/01 to T-246/01, T-251/01 and T-252/01, Judgment of the Court of First Instance (Second Chamber). 29 April 2004. Paras 402-403.

[2] Court of Justice of the European Communities. *Dansk Rørindustri and Others v Commission of the European Communities*, Joined Cases C-189/02 P, C-202/02 P, C-205/02 P to C-208/02 P and C-213/02 P: Judgment of the Court (Grand Chamber). Luxembourg, 28 June 2005. Paras. 388–403.

Այսպիսով, կարելի է արձանագրել, որ *Orkem*-ի գործով ԵՄԱԴ-ն առաջին անգամ ճանաչեց իրավաբանական անձի պաշտպանության իրավունքների կիրառելիության հնարավորությունը, *Tokai Carbon*-ի գործով հստակեցրեց այդ պաշտպանության շրջանակը՝ ճանաչելով իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը (accusare), իսկ *Dansk Rørindustri*-ի գործով սահմանեց այդ իրավունքից կամավոր հրաժարվելու պայմանները:

Ի հակադրումն վերոնշյալ դիրքորոշումների՝ անհրաժեշտ է նշել, որ «Քրեական վարույթում անմեղության կանխավարկածի որոշակի ասպեկտների և դատաքննությանը ներկա լինելու իրավունքի ամրապնդման մասին» Եվրոպական պառլամենտի և Խորհրդի 2016 թվականի մարտի 9-ի (ԵՄ) 2016/343 դիրեկտիվում ԵՄ-ն, մեր գնահատմամբ, նախատեսել է ԵՄԱԴ նախադեպային իրավունքի տրամաբանությանը հակասող իրավակարգավորում: Մասնավորապես, դիրեկտիվի նախաբանում նշվում է.

> «Իրավաբանական անձանց նկատմամբ անմեղության կանխավարկածի վերաբերյալ ԵՄ մակարդակով կարգավորում սահմանելը դեռևս վաղաժամ է՝ հաշվի առնելով ազգային օրենսդրության և դատական պրակտիկայի զարգացման փուլը: Այդ պատճառով դիրեկտիվը չի կիրառվում իրավաբանական անձանց նկատմամբ: Միաժամանակ, այն չի բացառում իրավաբանական անձանց նկատմամբ անմեղության կանխավարկածի կիրառումը, ինչպես այն բխում է, մասնավորապես, ՄԻԵԿ-ից և ՄԻԵԴ-ի ու ԵՄԱԴ-ի նախադեպային իրավունքից»[1]:

Ինչպես արդեն նշվել է, դիրեկտիվում լռելու իրավունքը (24-րդ կետ) և ինքնամեղադրման արտոնությունը (25-րդ կետ) ուղղակիորեն բխեցվում են անմեղության կանխավարկածից և դիտարկվում որպես դրա անկյունաքարային տեսանկյուն: Հետևաբար, Դիրեկտիվը չի կիրառվում իրավաբանական անձանց նկատմամբ, ապա դրանից հետևում է, որ նրանց նկատմամբ չի տարածվում նաև անմեղության կանխավարկածի սկզբունքը և դրանից բխող ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը: ԵՄ օրենսդրական այս կարգավորումը հարցեր է առաջացնում, քանի որ անմեղության կանխավարկածի նշանակությունը չի սահմանափակվում միայն ֆիզիկական անձի պաշտպանության գործառույթով: Այն քրեական արդարադատության համակարգի հիմնարար սկզբունքներից է, առանց որի արդար դատաքննության հիմնարար իրավունքի ապահովումը հնարավոր չէ: Նույն տրամաբանությամբ, ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի հիմքում ընկած առանցքային

[1] Decision (EU) 2016/344 of the European Parliament and of the Council of 9 March 2016 on establishing a European Platform to enhance cooperation in tackling undeclared work (Preamble) // Official Journal of the European Union. 2016, Brussels. Paras. 11–13.

և ինստիտուցիոնալ արժեքը դատաքննության արդարացիության ապահովումն է: Այս տեսանկյունից պետությունը իրավասու չէ որևէ սուբյեկտի հարկադրել տրամադրելու իր մեղավորությունը հաստատող տեղեկություն կամ օգտագործել տվյալ սուբյեկտին որպես իր դեմ իրականացվող վարույթի ապացուցման աղբյուր:

Դիրեկտիվում առկա մոտեցումը առերևույթ ներդաշնակ չէ նաև ԵՄԱԴ-ի նախադեպային պրակտիկայի հետ, քանի որ, ինչպես նշվեց, ԵՄԱԴ-ը փաստացի ճանաչել է, որ իրավաբանական անձը կարող է օգտվել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից: Հետևաբար, եթե ԵՄԱԴ-ը արդեն իսկ ճանաչել է իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը, ապա դժվար է հիմնավորել, որ իրավաբանական անձի նկատմամբ անմեղության կանխավարկածի և դրանից բխեցվող ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի վերաբերյալ ԵՄ օրենսդրական կարգավորումը դեռևս գտնվում է այնպիսի նախնական փուլում, որը կբացառեր դրա ամրագրումը ԵՄ իրավունքի մակարդակում:

3.2.2. Անգլիա

Անգլիական իրավունքում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության ինստիտուտը ձևավորվել է 19-րդ դարի կեսերից, երբ դատարանները սկսեցին կորպորացիաներին պատասխանատվության ենթարկել իրենց պարտականությունների խախտման և հանրային վտանգավոր հետևանքներ առաջացնող գործողությունների համար[1]: Անգլիական իրավունքում իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի կիրառելիության հարցի վերաբերյալ հիմնարար նշանակություն ունի 1934 թվականի Տրիպլեքս Սեյֆթի Գլաս Քոմփանի Լիմիթեդն ընդդեմ Լենսգեյ Սեյֆթի Գլասի գործը *(Triplex Safety Glass Company Ltd v. Lancegaye Safety Glass)*, որտեղ առաջին անգամ ուղղակիորեն քննարկվեց իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից օգտվելու հնարավորությունը: Գործով քննարկման առարկան այն էր, թե արդյոք ընկերությունը կարող է հղում կատարել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքին և հրաժարվել պատասխանել հարցաթերթին: Այս կապակցությամբ Վերաքննիչ դատարանը նշել է.

> «Ըստ էության, հնարավոր չէ գտնել որևէ ողջամիտ հիմք, համաձայն որի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը պետք է սահմանափակվի ֆիզիկական անձանցով և դրանից չի կարող օգտվել իրավաբանական անձը»[2]:

[1] **Кичигина О.Ю.** Уголовная ответственность юридических лиц в законодательстве Великобритании, США и Российской Федерации // Ученые записки. 2021. - С. 84–85.

[2] *Triplex Safety Glass Co., Ltd. v. Lancegaye Safety Glass*, Ltd. [1939] 2 K.B. 395 (C.A.), Judgment of the Court of Appeal.2 May 1939. Paras. 400-409.

Ավելի ուշ Վերաքննիչ դատարանն անդրադարձ է կատարել նաև իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքին: 1991 թվականի Թեյթ Էքսես Ֆլորս Ինկ. ընդդեմ Բոսուելի գործում (*Tate Access Floors Inc v Boswell)* դատարանը մերժեց ընկերության այն պնդումը, որ պահանջվող գրավոր տեղեկությունների տրամադրումը կարող է հանգեցնել իր տնօրենների և բաժնետերերի՝ իրենց դեմ գործելուն: Վերաքննիչ դատարանն արձանագրել է.

> «Ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքը կրում է բացառապես անձնական բնույթ և կարող է վկայակոչվել միայն այն անձի կողմից, որի նկատմամբ գոյություն ունի ինքն իր դեմ գործելու իրական վտանգ: Եթե անձինք ընտրում են իրենց գործունեությունն իրականացնել կորպորացիաների միջոցով, ապա նրանք օգտվում են այն իրավական հանգամանքից, որ այդ կորպորացիաները, ըստ օրենքի՝ առանձին իրավաբանական անձինք են, որոնց գույքն իրավաբանորեն չի համարվում դրանց հիմնադիրների կամ վերահսկող բաժնետերերի գույքը կամ գործողությունները[1]:

Տվյալ համատեքստում «անձնական» բնույթը ենթադրում է դրա կապը միայն ֆիզիկական անձի հետ: Իրավաբանական անձը, որպես իրավական ֆիկցիա, չունի ինքնուրույն ֆիզիկական կամային գոյություն, իսկ նրա կամքը ձևավորվում և արտահայտվում է ֆիզիկական անձանց միջոցով: Հետևաբար, երբ դատարանը գույքային առանձնացվածության հիման վրա բացառում է իրավաբանական անձի և նրա կամքն արտահայտող ֆիզիկական անձանց նույնացումը, փաստացի բացառվում է նաև այն սուբյեկտի գոյությունը, որի միջոցով իրավաբանական անձը կարող էր իրացնել իր դատավարական իրավունքները: Այլ կերպ ասած՝ անգլիական իրավունքում մի կողմից ընդունվում է այն փաստը, որ իրավաբանական անձը կարող է գործել միայն ֆիզիկական անձանց միջոցով, և այդ ֆիզիկական անձինք կարող են իրավաբանական անձի կամքն արտահայտել ու իրավաբանական անձի նկատմամբ օգտվել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի պաշտպանվող բարիքից, իսկ մյուս կողմից՝ այդ նույն անձանց դատարանը զրկում է իրավաբանական անձի անունից դատավարական երաշխիք վկայակոչելու հնարավորությունից՝ նրանց չնույնացնելով իրավաբանական անձի հետ:

3.2.3. Բելգիա

Իրավաբանական անձի քրեական պատասխանատվությունն առաջին անգամ Բելգիայի օրենսդրությամբ ամրագրվել է 1999 թվականի հուլիսի 2-ին[2]: Ինչ

[1] *Tate Access Floors Inc. and Another v. Boswell and Others*, Ch. 512, Judgment of the High Court of Justice (Chancery Division), 13 June 1990 // The Law Reports, Chancery Division. London, 1991. Para. 532.

[2] **Karel De Smet, Elke Janssens** Criminal Liability of Legal Entities under Belgian Law: A High-Level Overview // Compliance Elliance Journal, 2019, Vol. 5, №. 2. P. 49.

վերաբերում է իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի կիրառելիությանը, ապա այս հարցի վերաբերյալ առանձնահատուկ նշանակություն ունեն Բելգիայի վերաքննիչ և Վճռաբեկ դատարանների կողմից Սիթիբանկ *(Citibank)* գործով 2012 և 2013 թվականներին կայացված որոշումները: Գործի շրջանակում իրավաբանական անձից պահանջվում էր տրամադրել բանավոր և գրավոր տեղեկություններ, որոնց չտրամադրումը կարող էր հանգեցնել ինչպես ընկերության, այնպես էլ նրա աշխատակիցների նկատմամբ պատժամիջոցների կիրառման: Բելգիայի վերաքննիչ դատարանը 2012 թվականի որոշմամբ ընդունեց, որ հարկադրանքի սպառնալիքով ձեռք բերված «ինքնամեղադրող» փաստաթղթերը չեն կարող օգտագործվել նրա դեմ որպես ապացույց[1]: 2013 թվականին Բելգիայի Վճռաբեկ դատարանը վերահաստատեց այս մոտեցումը՝ ընդգծելով.

> «Քրեական պատժամիջոցների կիրառման մշտական սպառնալիքը լուրջ միջամտություն է մեղադրյալի լռելու իրավունքին, և հարկադրանքի միջոցով ձեռք բերված փաստաթղթերը չեն կարող հաշվի առնվել, եթե դրանց ստացումը խախտել է այդ իրավունքը»[2]:

Թեև Վճռաբեկ դատարանն ուղղակիորեն չի նշել, որ ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքը բխում է լռելու իրավունքից, այնուամենայնիվ, դատարանի արտահայտած դիրքորոշումից կարելի է եզրակացնել նման փոխկապակցվածության առկայությունը: Դատարանն ընդունել է, որ քրեական պատժամիջոցների կիրառման սպառնալիքի ներքո ապացույցների տրամադրումը նույնպես ներառվում է լռելու իրավունքով պաշտպանվող բարիքների մեջ: Դատարանի գնահատմամբ լռելու իրավունքը տարածվում է նաև այնպիսի գործողությունների վրա, որոնց կատարումը հարկադրանքի պայմաններում կարող է հանգեցնել անձի կողմից իր դեմ գործող փաստաթղթային ապացույցների ձեռքբերմանը: Հետևաբար, դատարանի դիրքորոշումը վկայում է, որ ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքը դիտարկվում է որպես լռելու իրավունքի բաղադրիչներից մեկը: Այսպիսով, կարելի է եզրակացնել, որ բելգիական իրավունքում ճանաչվել է իրավաբանական անձի ոչ միայն ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը, այլև ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքը՝ ամրագրելով իրավաբանական անձի՝ պետական հարկադրանքից ամբողջությամբ պաշտպանվելու իրավունքը:

[1] Procureur général près la cour d'appel de Bruxelles et crts c. s.a. Citibank Belgium et crts, arrêt de la Cour de cassation de Belgique du 19 juin 2013 // Pasicrisie belge. Bruxelles, 2012. №.380. P. 1405–1406

[2] Arrêt de la Cour de cassation de Belgique du 19 juin 2013, P.12.1150.F // pasicrisie belge. Bruxelles, 2013. P. 380.

3.2.4. Ամերիկայի Միացյալ Նահանգներ

ԱՄՆ-ում իրավաբանական անձանց քրեական պատասխանատվության օրենսդրական հիմքերը առաջին անգամ հստակ ամրագրվեցին 1903 թվականի «Էլկինսի օրենքով», որով նախատեսվեց երկաթուղային կորպորացիաների քրեական պատասխանատվությունը[1]: Միաժամանակ, ԱՄՆ-ում իրավաբանական անձինք չեն համարվում ԱՄՆ Սահմանադրության Հինգերորդ փոփոխությամբ երաշխավորված՝ *«accusare»* մաքսիմի կրողներ[2]: Այս մոտեցումը ձևավորվել և հետևողականորեն զարգացել է նաև ԱՄՆ Գերագույն դատարանի (այսուհետ՝ Գերագույն դատարան) նախադեպային իրավունքի միջոցով: Այսպես, 1906 թվականի Հեյլն ընդդեմ Հենկելի գործում *(Hale v. Henkel)*, որը վերաբերում էր հակամենաշնորհային քննության շրջանակներում ընկերության փաստաթղթերի ներկայացման պահանջին, Գերագույն դատարանը մերժեց Հինգերորդ փոփոխության կիրառելիությունը իրավաբանական անձի նկատմամբ՝ ընդգծելով, որ այդ իրավունքը կարող է պաշտպանել միայն ֆիզիկական անձի անձնական կամքը և չի կարող օգտագործվել իրավաբանական անձի կողմից՝ ընկերությանը պատկանող տեղեկություններ կամ փաստաթղթեր տրամադրելուց հրաժարվելու համար[3]: Հետագայում, 1911 թվականի Վիլսոնն ընդդեմ Միացյալ Նահանգների (*Wilson v. United States*[4]*)* և 1988 թվականի Բրեյսվելն ընդդեմ Միացյալ Նահանգների (*Braswell v. United States*[5]*)* գործերով Գերագույն դատարանը վճռեց, որ իրավաբանական անձի ներկայացուցիչը, նույնիսկ եթե հանդիսանում է ընկերության միակ բաժնետերը, տնօրենը և աշխատակիցը, չի կարող հրաժարվել ներկայացնելու ընկերությանը պատկանող փաստաթղթերը՝ հղում կատարելով ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքին: Այսպիսով, ԱՄՆ նախադեպային իրավունքի և ԱՄՆ Սահմանադրության Հինգերորդ փոփոխության համաձայն՝ իրավաբանական անձն ինքն իր դեմ չվկայելու և ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի կրող չէ:

4. Իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը ՀՀ քրեադատավարական համակարգում

4.1. Իրավունքի սահմանադրական և քրեադատավարական ամրագրումը

ՀՀ իրավական համակարգում ճանաչվել է ինչպես իր դեմ չվկայելու իրավունքը (accusare), այնպես էլ իր դեմ չգործելու իրավունքը (prodere), սակայն այս իրավունքները ճանաչվել են տարբեր հարթություններում: ՀՀ Սահմանադրությամբ

[1] **Beale, Sara Sun**. The Development and Evolution of the U.S. Law of Corporate Criminal Liability. Draft, December 2013. P. 3-8.

[2] Fifth Amendment to the Constitution of the United States of America, 1791. Privilege Against Self-Incrimination Clause // Constitution Annotated, Library of Congress. Washington, D.C., 2025.

[3] *Hale v. Henkel*, 201 U.S. 43 // United States Supreme Court. 1906. Paras. 66–75, 86.

[4] *Wilson v. United States*, 221 U.S. 361 // United States Supreme Court. 1911. Paras. 367–369, 382–386.

[5] *Braswell v. United States*, 487 U.S. 99 // United States Supreme Court. 1988. Paras. 101, 110, 115–118.

ուղղակիորեն ճանաչվել է միայն ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը: ՀՀ Սահմանադրության 65-րդ հոդվածի համաձայն.

> «Ոչ ոք պարտավոր չէ ցուցմունք տալ իր, ամուսնու կամ մերձավոր ազգականների վերաբերյալ, եթե ողջամտորեն ենթադրելի է, որ այն հետագայում կարող է օգտագործվել իր կամ նրանց դեմ»:

Ինչ վերաբերում է իր դեմ չգործելու իրավունքին, ապա սահմանադրական հարթությունում այն էքսպլիցիտ չի ճանաչվել: Իր դեմ չգործելու իրավունքը դատարանների կողմից կարող է բխեցվել անմեղության կանխավարկածից (ՀՀ Սահմանադրության 66-րդ հոդված):

Ինչպես նշվեց, 1998 թ. ՀՀ ՔրԴՕ-ով և 2021 թ. ՀՀ ՔրԴՕ-ով ճանաչվել է անձի՝ ոչ միայն իր դեմ չվկայելու, այլ նաև իր դեմ չգործելու իրավունքը: Այսպես՝ ՀՀ ՔրԴՕ 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասի համաձայն.

> «Անձը, որին վարույթն իրականացնող մարմինն առաջարկում է հայտնել այնպիսի տեղեկություններ կամ տրամադրել այնպիսի նյութեր, որոնք հետագայում ողջամտորեն կարող են օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս իրեն, իր ամուսնու կամ մերձավոր ազգականի, իրավունք ունի հրաժարվելու նման տեղեկություններ հայտնելուց կամ նյութեր տրամադրելուց»:

Նյութեր տրամադրելուց հրաժարվելու իրավունքը չի տարածվում միայն ֆիզիկական անձանց կենսաբանական նմուշների վրա, քանի որ մեղադրյալի պարագայում նախատեսված է փորձաքննության համար նմուշներ հանձնելու պարտականություն (ՀՀ ՔրԴՕ 43-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 2-րդ կետ):

Մեղադրյալի կողմից նյութեր տրամադրելուց հրաժարվելը, որը դատավարական իրավունք է, չի կարող միաժամանակ որակվել որպես իրավախախտում և դրա համար չի կարող նախատեսվել իրավաբանական պատասխանատվություն, այդ թվում՝ դատավարական սանկցիա: Մինչդեռ, փորձաքննության համար կենսաբանական նմուշներ հանձնելը պարտականություն է, ուստի այն չկատարելը պետք է որակվի որպես իրավախախտում և առաջացնի իրավաբանական պատասխանատվություն: Ի դեպ, կենսաբանական նմուշներ հանձնելու պարտականությունը չկատարելու դեպքում օրենքով ուղղակիորեն նախատեսվել է ֆիզիկական հարկադրանք կիրառելու հնարավորություն (ՀՀ ՔրԴՕ 18-րդ հոդվածի 7-րդ մաս):

4.2. Իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ճանաչման նախադրյալները

ՀՀ Սահմանադրության 65-րդ հոդվածում ամրագրված՝ անձի ինքն իր դեմ չվկայելու (ցուցմունք չտալու) իրավունքն արդյոք կիրառելի է քրեական հետապնդման

ենթարկվող իրավաբանական անձանց նկատմամբ: ՀՀ իրավական համակարգում նախատեսված չէ որևէ նորմատիվ դրույթ, որն ուղղակիորեն (էքսպլիցիտ) կսահմանի, որ իրավաբանական անձն ունի ինքն իր դեմ չվկայելու (ցուցմունք տալուց հրաժարվելու) իրավունք կամ ցուցմունք տալու իրավունք: Սակայն ՀՀ օրենսդրությունում առկա են իրավաբանական անձին որպես ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի կրող ճանաչելու անհրաժեշտ նախադրյալներ: Այսպես՝ ՀՀ Սահմանադրության 74-րդ հոդվածի համաձայն.

> «Հիմնական իրավունքները և ազատությունները տարածվում են նաև իրավաբանական անձանց վրա այնքանով, որքանով այդ իրավունքները և ազատություններն իրենց էությամբ կիրառելի են դրանց նկատմամբ»:

Մարդու այս կամ այն հիմնական իրավունքը իրավաբանական անձանց վրա տարածելու համար պետք է ցույց տալ, որ այդ իրավունքն իր էությամբ կիրառելի (վերագրելի) է իրավաբանական անձի նկատմամբ: Մարդու հիմնական իրավունքի կիրառելիությունը որոշելու համար առաջնային է այն հարցը, թե այդ իրավունքով պաշտպանվող բարիքը (արժեքը) արդյոք վերագրելի է իրավաբանական անձին, թե ոչ: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող առանցքային և ինստիտուցիոնալ բարիքը դատաքննության արդարացիությունն է, որը վերագրելի է նաև իրավաբանական անձի նկատմամբ: Պատահական չէ, որ իրավաբանական անձը համարվում է ՀՀ Սահմանադրության 63-րդ հոդվածում ամրագրված արդար դատաքննության իրավունքի կրող: Իսկ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը (ՀՀ Սահմանադրության 65-րդ հոդված) հանդիսանում է արդար դատաքննության իրավունքի հատուկ դրսևորումը, հետևաբար՝ իրավական բարիքի մակարդակում այս հիմնական իրավունքը լիովին կիրառելի է իրավաբանական անձի նկատմամբ:

Այս արժեքային հենքի վրա է կառուցված նաև քրեադատավարական օրենսդրության «գործառութային վերագրելիության» տրամաբանությունը, որի համաձայն՝ վարույթի ընթացքում իրավաբանական անձն օժտված է մեղադրյալի իրավունքներով և կրում է նրա պարտականություններն այնքանով, որքանով դրանք վերագրելի կարող են լինել իրավաբանական անձին (ՀՀ ՔրԴՕ 441-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Իրավաբանական անձի օրինական ներկայացուցիչը, որի միջոցով կազմակերպությունը մասնակցում է վարույթին, ունի մեղադրյալի բոլոր իրավունքները և կրում է նրա պարտականություններն այնքանով, որքանով դրանք կարող են կիրառելի լինել իրավաբանական անձի նկատմամբ (ՀՀ ՔրԴՕ 442-րդ հոդվածի 6-րդ մաս):

«Գործառութային վերագրելիության» չափանիշի ուժով իրավաբանական անձը կարող է օժտվել միայն այն իրավունքներով, որոնք իրենց էությամբ կապված չեն ֆիզիկական անձին բնորոշ կենսաբանական-ֆիզիոլոգիական հատկանիշների

(մարմնական գոյության, ֆիզիկական ազատության կամ առողջական վիճակի) հետ: Այդ պատճառով իրավաբանական անձին վերագրելի չեն մեղադրյալի այնպիսի իրավունքներ, ինչպիսիք են, օրինակ, բժշկական զննության ենթարկվելու կամ ձերբակալման կամ կալանավորման վայրում պաշտպանի հետ տեսակցելու իրավունքները:

Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն իր բովանդակությամբ կենսաբանական կամ ֆիզիոլոգիական բնույթ չունի: Այս իրավունքի հիմքում ընկած չէ խոսելու ֆիզիկական-կենսաբանական ունակությունը, այլ այն վերաբերում է քրեական վարույթում տեղեկություն տրամադրելու կամ չտրամադրելու կամքին: Ցուցմունք տալը կամ լռելը դատաքննության արդարացիության բարիքի պաշտպանության իրավական գործիքներ են, որոնք լիովին վերագրելի են իրավաբանական անձին:

ՀՀ ՔրԴՕ-ում նախատեսված են նաև այլ նորմեր, որոնք ստեղծում են իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ճանաչման համար անհրաժեշտ նախադրյալներ: Խոսքը քննչական գործողությունների համակարգում առաջին անգամ նախատեսված «տեղեկատվության պահանջ» քննչական գործողության մասին է: Տեղեկատվության պահանջի (քննիչի գրավոր դիմումի) հիման վրա դրա հասցեատեր իրավաբանական անձը կազմում է նոր գրավոր տեքստ, ոչ թե ներկայացնում է օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող առարկաներ կամ փաստաթղթեր (ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 1-ին մաս): ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետը պարունակում է դրույթ, որի համաձայն՝ իրավաբանական անձին հասցեագրված տեղեկատվության պահանջը պարտադիր չէ կատարման համար, եթե «անձը ենթադրում է, որ դա հետագայում ողջամտորեն կարող է օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս իրեն, իր ամուսնու կամ մերձավոր ազգականի»: Այս կանոնը վերաբերում է նաև քրեական հետապնդման ենթարկվող իրավաբանական անձին և թույլ է տալիս տեղեկատվության պահանջի հասցեատեր իրավաբանական անձին չվկայել ինքն իր դեմ, այսինքն՝ քննիչի դիմումի հիման վրա չկազմել գրավոր փաստաթղթեր, չպատասխանել քննիչի ներկայացրած գրավոր հարցերին, որոնք կարող են օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս կազմակերպության (այս մասին՝ հաջորդիվ):

Իրավաբանական անձին որպես իր դեմ չվկայելու իրավունքի կրող ճանաչելու սահմանադրական հաջորդ նախադրյալը օրենքի առջև ընդհանուր հավասարության սահմանադրական սկզբունքն է (ՀՀ Սահմանադրության 28-րդ հոդված): Այս սկզբունքի պահանջն է նույն դատավարական կարգավիճակ ունեցող անձանց (էականորեն հավասարների) նկատմամբ ցուցաբերել հավասար վերաբերմունք: Եթե քրեական հետապնդման ենթարկվող ֆիզիկական անձն օժտված է ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով, ապա քրեական հետապնդման ենթարկվող իրավաբանական անձը ևս պետք է օժտված լինի ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով (որպես արդար դատաքննության իրավունքի հատուկ դրսևորում):

Անդրադառնանք նաև իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ճանաչման հիմնական խոչընդոտին, որը գտնվում է բացառապես քրեադատավարական տիրույթում և ունի առավելապես իրավատեխնիկական բնույթ: Ինչպես արդեն նշվեց, ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի մասին նորմը տեխնիկապես ամրագրվել է ՀՀ ՔրԴՕ 26-րդ հոդվածի 2-րդ մասում, որը վերաբերում է մասնավոր և ընտանեկան կյանքի գաղտնիության սկզբունքին: Այս հանգամանքը կարող է ունենալ մոլորեցնող ազդեցություն, քանի որ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը կարող է համարվել մասնավոր և ընտանեկան կյանքի գաղտնիության սկզբունքի հատուկ դրսևորում, իսկ մասնավոր և ընտանեկան կյանքը հիմնականում կիրառելի չէ իրավաբանական անձանց նկատմամբ:

Թեև այս հանգամանքը կարող է իրավակիրառողի մոտ ձևավորել այն կեղծ պատկերացումը, թե ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը սահմանափակվում է բացառապես ֆիզիկական անձի մասնավոր կյանքի պաշտպանությամբ, այնուամենայնիվ, իրավունքի բովանդակությունը որոշվում է ոչ թե դրա տեխնիկական ամրագրման ձևով, այլ պաշտպանվող բարիքով: Ինչպես արդեն հիմնավորվեց, ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող առանցքային և ինստիտուցիոնալ բարիքը դատաքննության արդարացիությունն է, որը կիրառելի է իրավաբանական անձի նկատմամբ: Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ամրագրումը ՔրԴՕ 26-րդ հոդվածում համարվում է օրենսդրական տեխնիկայի անկատարություն և չի կարող նեղացնել դրա սահմանադրական բովանդակությունը:

Այսպիսով, ՀՀ Սահմանադրության 65-րդ հոդվածով երաշխավորված՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն իր էությամբ վերագրելի է իրավաբանական անձանց, քանի որ այն պաշտպանում է վերջինիս՝ որպես քրեական հետապնդման ենթարկվող սուբյեկտի արդար դատաքննության շահը:

4.3. Իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու և ցուցմունք տալու իրավունքների իրականացման կառուցակարգերը

ՀՀ ՔրԴՕ 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի 6-րդ կետը սահմանում է մեղադրյալի իրավունքը՝ «պահպանելու լռություն կամ տալ ցուցմունք, այդ թվում՝ պաշտպանի ներկայությամբ»: Իրավաբանական անձի՝ լռելու և ցուցմունք տալու իրավունքի գործնական իրացման հարցն անխզելիորեն կապված է իրավաբանական անձի էության վերաբերյալ տեսական պատկերացումների հետ: ՀՀ ՔրԴՕ 441-րդ, 442-րդ հոդվածների տրամաբանությունը, մեր պատկերացմամբ, հիմնված է Օտտո ֆոն Գիրկեի կողմից մշակված իրավաբանական անձանց օրգանական (Organic Theory / Real Entity Theory) տեսության վրա[1], որի համաձայն՝ իրավաբանական անձը ոչ թե

[1] **Gierke O**. Political Theories of the Middle Age / transl. with an introduction by F. W. Maitland. Cambridge: Cambridge University Press, 1900.

զուտ իրավական ֆիկցիա է (*persona ficta*), այլ իրական սոցիալական օրգանիզմ, որն ունի կոլեկտիվ (հավաքական) կամք: Իրավաբանական անձի օրինական ներկայացուցիչը (տնօրենը) հանդիսանում է իրավաբանական անձի «մարմինը» (օրգանը), այլ ոչ թե «փոխարինողը»: Համարվում է, որ օրինական ներկայացուցիչը, լինելով իրավաբանական անձի կառուցվածքային տարրը, իր գործողություններով ձևավորում և արտահայտում է իրավաբանական անձի հավաքական կամքը:

Մինչդեռ, Սավինյիի անվան հետ կապվող իրավական ֆիկցիայի տեսությունը (Fiction Theory)[1] իրավաբանական անձը համարում է զուտ օրենքով արհեստական ստեղծված «հորինվածք», որը չի կարող օժտվել կամքով: Այս պրիզմայով ցուցմունք տվող սուբյեկտը կդիտարկվեր բացառապես օրինական ներկայացուցիչը՝ որպես ընկերությունից անջատ ֆիզիկական անձ: Սակայն հայաստանյան օրենսդիրը կանխատեսել է այս վտանգը և ՀՀ ՔրԴՕ 442-րդ հոդվածի 7-րդ մասում ուղղակիորեն սահմանել, որ. «Իրավաբանական անձի օրինական ներկայացուցիչը սույն վարույթի ընթացքում չի կարող հարցաքննվել որպես վկա»:

Քանի որ օրգանական տեսության համատեքստում իրավաբանական անձն օժտված է հավաքական կամքով, հարցաքննության ժամանակ օրինական ներկայացուցչի ֆիզիկական խոսքը կամ լռությունը ոչ թե պարզապես անհատի վարքագիծ են, այլ հանդիսանում են հենց այդ իրավաբանական անձի դատավարական կամքի անմիջական արտահայտումը:

Իրավաբանական անձի և նրա մարմնի (օրինական ներկայացուցչի) անխզելի կապով ապահովվում է քրեական հետապնդման ենթարկվող իրավաբանական անձի արդար դատաքննության իրավունքը: Դրա շնորհիվ ընկերությունը կարողանում է արդյունավետորեն իրացնել ցուցմունք տալու կամ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը՝ ինքնուրույն ընտրելով իր պաշտպանական մարտավարությունը:

Թեև ընդդիմախոսները կարող են պնդել, որ քրեական հետապնդման ենթարկվող իրավաբանական անձը իր պաշտպանության նպատակով կարող է քննիչին տվյալներ փոխանցել «տեղեկատվության պահանջ» քննչական գործողության միջոցով, սակայն այդ գործիքի առկայությունն ամենևին չի բացառում ցուցմունք տալու անհրաժեշտությունը: Տեղեկատվության պահանջը կրավորական (պասիվ) գործընթաց է, որտեղ ընկերությունը միայն պատասխանում է քննիչի կողմից կանխորոշված հարցերին: Մինչդեռ ցուցմունք տալու իրավունքը հնարավորություն է տալիս իրավաբանական անձին չսահմանափակվել քննիչի տեսադաշտով, այլ նախաձեռնողաբար հերքել մեղադրանքը՝ ինքնուրույն որոշելով սեփական պաշտպանության մարտավարությունը: Ուստի, տեղեկատվության

[1] **Савиньи Ф.К**. фон. Система современного римского права. В 8 т. Т. II / Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Пер. с нем. Г. Жигулина. - М.: Статут; Одесса: Центр исследования права им. Савиньи, 2012. - С. 131-205.

պահանջը, լինելով ապացույցների հավաքման միջոց, չի կարող փոխարինել հետապնդվող անձի հարցաքննությանը և նրա ցուցմունք տալու իրավունքին:

Հիմնվելով իրավաբանական անձի օրգանական տեսության և հարցաքննության դատավարական կարգը սահմանող ՀՀ ՔրԴՕ-ի նորմերի վրա՝ քրեական հետապնդման ենթարկվող իրավաբանական անձի հարցաքննության դատավարական ձևակերպումը պետք է արտացոլի հետևյալ սկզբունքային առանձնահատկությունները.

1) Մեղադրյալի ֆունկցիոնալ կարգավիճակի արձանագրումը. Քանի որ ՀՀ ՔրԴՕ 444-րդ հոդվածի համաձայն՝ կազմակերպության նկատմամբ քրեական հետապնդում է հարուցվում «իրավաբանական անձին մեղադրանք ներկայացնելու մասին որոշմամբ», վարույթի այս սուբյեկտը ձեռք է բերում մեղադրյալի *ֆունկցիոնալ կարգավիճակ*: Հաշվի առնելով, որ օրենքով որպես ապացույցի տեսակ ճանաչվում է միայն «մեղադրյալի ցուցմունքը», քննչական գործողությունը պետք է ձևակերպվի օրենքով նախատեսված «Մեղադրյալի հարցաքննության արձանագրություն» պաշտոնական ձևաթղթով: Սակայն դրանում, որպես հետապնդվող անձ, պետք է ուղղակիորեն նշվի իրավաբանական անձը, այլ ոչ թե նրա ներկայացուցիչը:

2) Իրավաբանական անձի և նրա մարմնի միասնական արձանագրումը. Արձանագրության ներածական մասում պետք է արտացոլվի իրավաբանական անձի և նրա օրինական ներկայացուցչի գործառութային միասնությունը: Այսինքն՝ որպես հարցաքննվող սուբյեկտ նշվում է իրավաբանական անձը՝ ի դեմս իր օրինական ներկայացուցչի (օրինակ՝ *«Հարցաքննվում է քրեական հետապնդման ենթարկվող «Х» ՍՊ ընկերությունը, ի դեմս օրինական ներկայացուցիչ (տնօրեն) Ա. Ա.-ի»*):

3) Կորպորատիվ կամքի առաջին դեմքով շարադրումը. Արձանագրության բովանդակային մասում դիրքորոշումը շարադրվում է առաջին դեմքով, ինչն ընդգծում է, որ ներկայացուցիչը հանդես է գալիս ոչ թե որպես ինքնուրույն վկա, այլ որպես ընկերության «ձայնը»: Իր դեմ չվկայելու իրավունքի իրացումը ձևակերպվում է հետևյալ կերպ.

> «Որպես հետապնդվող «Х» ՍՊ ընկերության օրինական ներկայացուցիչ՝ հայտնում եմ, որ ընկերությունն իրեն առաջադրված մեղադրանքում մեղավոր չի ճանաչում և, օգտվելով ՀՀ Սահմանադրության 65-րդ հոդվածով երաշխավորված իրավունքից, հրաժարվում է ցուցմունք տալուց»:

Այսպիսով, դատավարական տեխնիկայի և օրենսդրական կարգավորումների համակարգային վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ ցուցմունք տվող (կամ լռող) սուբյեկտը իրավաբանական անձն է, որն այդ գործողությունը գործառութային առումով իրականացնում է իր մարմնի (օրինական ներկայացուցչի) միջոցով:

4.4. Ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելը և խոստովանական ցուցմունք տալը

Իրավաբանական անձի ցուցմունք տալը նրա պաշտպանության միջոցներից մեկն է: Սակայն ցուցմունքը կարող է լինել նաև խոստովանական (մեղադրական): Կարո՞ղ է արդյոք իրավաբանական անձը հրաժարվել իր դեմ չվկայելու իրավունքից և տալ ցուցմունք, այդ թվում՝ խոստովանական: Այս հարցին պատասխանելու համար նախ պետք է պարզել, թե իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելը և խոստովանական ցուցմունք տալը արդյոք չի համարվի իրավաբանական շահերին վնասող գործողություն, թե այն որոշ դեպքերում կարող է բխել իրավաբանական անձի շահերից, այնուհետև՝ քննարկել իրավաբանական անձի կողմից ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելու և խոստովանական ցուցմունք տալու իրավաչափության պայմանների հարցը:

4.4.1. Իրավաբանական անձի կողմից խոստովանական ցուցմունք տալու դատավարական հնարավորությունը

ՀՀ ՔրԴՕ 43-րդ հոդվածի 1-ին մասի 14-րդ կետը նախատեսում է մեղադրյալի իրավունքը՝ հայտարարելու իր մեղավորության կամ անմեղության մասին: Ընդհանուր առմամբ մեղադրանքն ընդունելու մասին հայտարարելու իրավունքը վերագրելի է իրավաբանական անձին, քանի որ այն կարող է իրականացվել ներկայացուցչի միջոցով՝ խոստովանական ցուցմունք տալու կառուցակարգով:

Խոստովանական ցուցմունքն իրավաբանական անձի համար ինքնամեղադրման գործողություն է, այն կարող է ի վերջո հանգեցնել բացասական քրեաիրավական այնպիսի հետևանքների, որոնք կանխորոշում են կազմակերպության ճակատագիրը: Մասնավորապես, ՀՀ ՔրՕ 126-րդ հոդվածում նախատեսված է, որ իրավաբանական անձի նկատմամբ կարող են կիրառվել քրեաիրավական ներգործության այնպիսի միջոցներ, ինչպիսիք են՝ գործունեության որոշակի տեսակով զբաղվելու իրավունքի ժամանակավոր դադարեցումը, հարկադիր լուծարումը, ՀՀ տարածքում գործունեություն իրականացնելու արգելքը: Այս համատեքստում խոստովանական ցուցմունք տալու հարցը կազմակերպության համար ունի ռազմավարական նշանակություն:

Իրավաբանական անձի խոստովանական ցուցմունքը թեև կազմակերպության համար կարող է առաջացնել ճակատագրական հետևանքներ, սակայն այն կարող է թույլատրելի համարվել, եթե դրանով կարող են մեղմվել իրավաբանական անձի նկատմամբ կիրառվող քրեաիրավական և քրեադատավարական բացասական հետևանքները: Օրինակ՝ ՀՀ ՔրՕ 125-րդ հոդվածը նախատեսում է, որ իրավաբանական անձն ազատվում է քրեական պատասխանատվությունից, եթե վերացրել է հանցանքի կատարմանը նպաստող պատճառները և պայմանները, հատուցել է պատճառած վնասը և հարթել է ենթադրյալ հանցագործության այլ հետևանքները, վերադարձրել է հանցանքի կատարման արդյունքում ձեռք բերված

գույքը, այդ թվում՝ ստացված եկամուտը: Խոստովանական ցուցմունքը կարող է դիտարկվել որպես այդ պայմանների կատարման ուղղությամբ ձեռնարկված քայլ, ինչը կարող է համարվել պատասխանատվությունից ազատելու հիմք:

ՀՀ ՔրՕ 127-րդ հոդվածի 1-ին մասի համաձայն՝ իրավաբանական անձի նկատմամբ նշանակվող քրեաիրավական ներգործության միջոցի տեսակն ու չափը որոշելիս հաշվի են առնվում հանցագործությանը նպաստող պատճառներն ու պայմանները, հանցագործության հետևանքների չեզոքացմանն ուղղված իրավաբանական անձի ձեռնարկած միջոցները և այլն: Քրեական վարույթի հանրային մասնակիցների հետ համագործակցությունը և խոստովանական ցուցմունք տալը կարող է հանգեցնել ավելի մեղմ պատժամիջոցների (տուգանքի) կիրառմանը (ՀՀ ՔրՕ 128-րդ հոդված), ինչպես նաև իրավաբանական անձի նկատմամբ կիրառվող ապահովման առավել մեղմ միջոցների կիրառմանը (ՀՀ ՔրԴՕ 445-րդ հոդված): Նման դեպքերում խոստովանական ցուցմունքը չի համարվի իրավաբանական անձի շահերին հակասող գործողություն:

Այսպիսով, խոստովանական ցուցմունք տալը որոշ դեպքերում կարող է մեղմել քրեաիրավական և քրեադատավարական բացասական հետևանքները, որի պարագայում նման խոստովանական ցուցմունք տալու որոշումը կարող է համարվել թույլատրելի:

4.4.2. Հրաժարման իրավաչափության պայմանները իրավաբանական անձի համար

4.4.2.1. Իրավունքից հրաժարվելու որոշման կայացման կարգը

Ի տարբերություն իրավաբանական անձի՝ ընթացիկ կառավարման հարցերի, ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելու և խոստովանական ցուցմունք տալու մասին որոշումը, որը կազմակերպության համար կարող է առաջացնել ճակատագրական հետևանքներ, չի կարող կայացվել մեկ կառավարչի (օրինական ներկայացուցչի) կողմից, նույնիսկ եթե ընդունված է համարել, որ այդ կառավարիչը ձևավորում և արտահայտում է իրավաբանական անձի հավաքական կամքը: Այդ որոշումը պետք է արտացոլի իրավաբանական անձի էքսպլիցիտ հավաքական կամքը, այսինքն՝ այս որոշումը պետք է կայացվի ոչ թե իրավաբանական անձի ենթադրյալ կորպորատիվ կամքի, այլ տվյալ հարցով իրավաբանական անձի պոզիտիվ կամքի հիման վրա:

Նման մոտեցումը լիովին համահունչ է կորպորատիվ իրավունքի ընդհանուր տրամաբանությանը: Այսպես՝ «Սահմանափակ պատասխանատվությամբ ընկերությունների մասին» ՀՀ օրենքի 48-րդ հոդվածով սահմանված է, որ ընկերության զուտ ակտիվների արժեքի 25 տոկոսից ավելին կազմող խոշոր գործարքները չեն կարող կայացվել միանձնյա գործադիր մարմնի կողմից և պահանջում են մասնակիցների ընդհանուր ժողովի որոշումը: Թեև քրեական դատավարությունը, հանդիսանալով հանրային իրավունքի տիրույթ, չի նախատեսում

ցուցմունք տալու կամ մեղադրանքն ընդունելու համար կորպորատիվ ընթացակարգերի (ժողովների) կիրառման իմպերատիվ պահանջ, այնուամենայնիվ, այս երկու ինստիտուտների միջև առկա է ակնհայտ տրամաբանական զուգահեռ: Եթե օրենսդրությամբ ընկերության զուտ ակտիվների 25 տոկոսից ավելիի տնօրինումը դիտարկվում է որպես ընթացիկ կառավարման շրջանակներից դուրս եկող գործողություն և տնօրենին արգելում է այն կատարել միանձնյա, ապա ընկերության գործունեության շարունակականությունը վտանգող՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելու և խոստովանական ցուցմունք տալու որոշումը առավել ևս պետք է արտացոլի ընկերության էքսպլիցիտ հավաքական կամքը:

Այսպիսով՝ իրավաբանական անձի համար կենսական ռիսկեր պարունակող քայլերը չեն կարող հիմնվել ներկայացուցչի կողմից արտահայտվող ենթադրյալ կամքի վրա, այլ պահանջում են մասնակիցների անմիջական (ուղղակի) կամարտահայտություն:

Գործնականում իրավաբանական անձի՝ իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելու և խոստովանական ցուցմունք տալու մասնակիցների բացահայտ հավաքական կամքը պետք է դրսևորվի օրինական ներկայացուցչին ռազմավարական մանդատի (սահմանաչափերի) տրամադրմամբ: Ընդհանուր ժողովը, հիմնվելով ներքին կամ արտաքին իրավական գնահատականների վրա, իրավասու է սահմանել այն իրավական և ֆինանսական սահմանները, որոնց շրջանակներում ներկայացուցչին թույլատրվում է արտահայտել ընկերության դիրքորոշումը:

Մասնակիցների այդ որոշումը չպետք է պարունակի ցուցմունքի կոնկրետ տեքստային ծավալի կամ բովանդակության անմիջական ձևակերպումներ: Մյուս կողմից՝ նման լիազորությունը չի կարող կրել վերացական կամ անորոշ բնույթ: Այն պետք է սահմանի իրավունքից հրաժարվելու հստակ և չափելի սահմաններ, որպեսզի օրինական ներկայացուցիչը դուրս չգա ընկերության կողմից գծված շրջանակներից:

Այդ ռազմավարական մանդատը կարող է ներառել ՀՀ ՔրՕ-ի կոնկրետ հոդվածների կամ ընկերության համար թույլատրելի նյութական վնասի առավելագույն շեմերի հստակեցում, ինչն ապահովում է կազմակերպության հետագա գոյության պահպանումը: Լիազորության որոշակիությունն այն հիմնարար նախապայմանն է, որով կանխորոշվում է իրավաբանական անձի կողմից իրավունքից հրաժարվելու քայլի լիարժեք գիտակցվածությունն ու իրազեկվածությունը:

4.4.2.2. Իրավունքից հրաժարվելու իրավաչափության պայմանները

ՄԻԵԴ-ի կայուն նախադեպային իրավունքի համաձայն՝ արդար դատաքննության երաշխիքներից, այդ թվում՝ լռություն պահպանելու իրավունքից հրաժարվելու իրավաչափությունը գնահատվում է մի շարք կումուլյատիվ չափանիշների լույսի ներքո:

Նախ՝ իրավունքից հրաժարումը պետք է արտահայտվի միանշանակ և հստակ եղանակով (unequivocal manner)՝ զուրկ լինելով որևէ երկիմաստությունից (*Dvorski v. Croatia* [GC], 2015, §§ 100–102):

Երկրորդ՝ այն պետք է ուղեկցվի դրա կարևորությանը համաչափ նվազագույն ընթացակարգային երաշխիքներով (*Simeonovi v. Bulgaria* [GC], 2017, § 115):

Երրորդ՝ հրաժարումը պետք է կրի բացառապես կամավոր բնույթ (voluntary), ինչը բացառում է վարույթն իրականացնող մարմինների կողմից ցանկացած թաքնված կամ ուղղակի ճնշում կամ խաբեություն (*Pishchalnikov v. Russia*, 2009, § 77):

Չորրորդ՝ անձը պետք է կատարի իրազեկված ընտրություն (knowing and intelligent relinquishment), ինչը ենթադրում է, որ նա նախապես տեղեկացված է եղել իր իրավունքների էության և դրանցից հրաժարվելու դատավարական հետևանքների մասին, իսկ այդ հետևանքները պետք է լինեն ողջամտորեն կանխատեսելի (*Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], 2016, § 272):

Վերջապես՝ իրավունքից հրաժարումը ոչ մի պարագայում չպետք է հակասի որևէ կարևոր հանրային շահի (*Håkansson and Sturesson v. Sweden*, 21 February 1990, § 66; *Sejdovic v. Italy* [GC], 2006, § 86)[1]:

Իրավաբանական անձի պարագայում ՄԻԵԴ-ի այս չափանիշները ստանում են նոր բովանդակություն: Մասնավորապես՝ «գիտակցված և կամավոր հրաժարման» (*knowing and intelligent waiver*) պահանջը պետք է դիտարկվի կազմակերպության կառուցվածքի և հավաքական կամքի ձևավորման առանձնահատկությունների համատեքստում: Ֆիզիկական անձանց համար մշակված սկզբունքների կիրառումը իրավաբանական անձի նկատմամբ թույլ է տալիս առանձնացնել հետևյալ պայմանները.

1) Իրազեկվածության և գիտակցվածության ապահովումը (informed/knowing and intelligent choice). Իրավաբանական անձի կողմից իրավունքից հրաժարումը իրավաչափ ճանաչելու առաջնային նախապայմանն այդ քայլի լիարժեք տեղեկացվածությունն ու դրա հետևանքների ընկալումն է: Անհրաժեշտ է, որ կազմակերպության մասնակիցները նախապես և ամբողջական տեղեկացված լինեն՝

- ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի գոյության և էության մասին,
- ինքն իր դեմ վկայություն չտալու իրավունքից հրաժարվելու դատավարական հետևանքների մասին,
- խոստովանական ցուցմունքի հնարավոր իրավական, ինչպես նաև ֆինանսական հետևանքների և գործարար համբավի վրա ազդեցության մասին:

[1] European Court of Human Rights. Waiver of the Guarantees of a Fair Trial (Article 6, criminal limb) // ECHR Knowledge Sharing Platform. Strasbourg, 2026. P. 1.

Մասնակիցները պետք է հնարավորություն ունենան ողջամտորեն կանխատեսելու իրենց որոշման պատճառահետևանքային կապը (տե՛ս, *mutatis mutandis*, *Ibrahim and Others v. the United Kingdom* [GC], 2016, § 272):

Ի տարբերություն ֆիզիկական անձի հոգեկան-գիտակցական ընկալման՝ իրավաբանական անձի դեպքում իրազեկվածությունն ու գիտակցվածությունը ձեռք են բերվում որոշման կայացման ինստիտուցիոնալ կառուցակարգի միջոցով, որը ներառում է իրավական, ֆինանսական և գործառնական ռիսկերի անկախ գնահատում (ներքին կամ արտաքին աուդիտ) և ընկերության երկարաժամկետ շահերի համակողմանի հաշվարկ:

2) Կամավորության ապահովումը (voluntary). Հրաժարումը պետք է զերծ լինի արտաքին ճնշումից, հարկադրանքից կամ խաբեությունից (տե՛ս, *mutatis mutandis*, *Pishchalnikov v. Russia*, 2009, § 77): Իրավաբանական անձի դեպքում կամավորությունը նշանակում է, որ.

- որոշումը կայացվում է առանց վարույթն իրականացնող մարմնի կողմից ճնշում առաջացնող անհամաչափ հարկադրանքի կամ խաբեության,
- որոշումը կայացվում է առանց ներքին կառավարման մարմինների կամ այլ շահագրգիռ անձանց կողմից ազդեցության չարաշահման, հարկադրանքի կամ խաբեության,
- որոշումը կայացվում է ընկերության ինքնավար կամարտահայտման արդյունքում, որտեղ մասնակիցների ընտրության ազատությունը կաշկանդված չէ ներքին շահերի բախմամբ կամ առանձին անձանց սուբյեկտիվ նպատակների գերակայությամբ:

3) Միանշանակության ապահովումը (unequivocal manner). Հրաժարումը պետք է լինի հստակ և զուրկ որևէ երկիմաստությունից (տե՛ս, *mutatis mutandis*, *Dvorski v. Croatia* [GC], 2015, §§ 100–102): Իրավաբանական անձի պարագայում դա ենթադրում է, որ.

- իրավունքից հրաժարվելու դիրքորոշումը պետք է ուղղակիորեն արտահայտված լինի մասնակիցների ընդհանուր ժողովի որոշման մեջ,
- այդ որոշումը պետք է պարունակի հստակ դրույթներ՝ օրինական ներկայացուցչին տրամադրվող ռազմավարական մանդատի և դրա սահմանների վերաբերյալ,
- իրավաբանական անձի կողմից իրավունքից հրաժարվելը չի կարող ենթադրվել կազմակերպության կամ նրա մասնակիցների պասիվ վարքագծից, լռությունից կամ անգործությունից[1]:

[1] **Гамбарян А.С**. Отказ от субъективного права молчанием (tacit waiver) // Теория и практика общественного развития. 2018. № 4. - С. 67–71; **Гамбарян А.С.** Отказ от процессуальных субъективных прав молчанием // Трансформация и цифровизация правового регулирования общественных отношений в современных реалиях и условиях пандемии: Коллективная монография / Под ред. И. В.

4) Նվազագույն ընթացակարգային երաշխիքների ապահովումը (minimum safeguards). Հրաժարումը պետք է ուղեկցվի դրա կարևորությանը համաչափ երաշխիքներով (տե՛ս, *mutatis mutandis*, *Simeonovi v. Bulgaria* [GC], 2017, § 115): Իրավաբանական անձի դեպքում դրանք ներառում են.

- մասնակիցների՝ տնօրենից կամ կառավարման մարմիններից անկախ փաստաբանի հետ խորհրդակցելու իրական հնարավորությունը,
- որոշման իրավական ու ֆինանսական ռիսկերը գնահատելու համար բավարար ժամանակի տրամադրումը, որը ողջամտության սահմաններում պետք է համադրելի լինի քրեադատավարական ժամկետների և դատավարական հարկադրանքի միջոցների օպերատիվության հետ,
- որոշման կայացման օրենսդրական և կանոնադրական ընթացակարգերի պահպանումը, ներառյալ՝ ընդհանուր ժողովի պատշաճ գումարումը, քվորումը և քվեարկության արդյունքները:

Հարկ է ընդգծել, որ իրավաբանական անձի կողմից ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելը չի կարող դիտարկվել որպես դատավարական իրավունքից պարզապես պասիվ հրաժարում: Այն իրենից ներկայացնում է դատավարական յուրօրինակ երկվություն (դուալիզմ). հրաժարվելով ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքն իրականացնելուց՝ իրավաբանական անձն իրականում ակտիվորեն իրականացնում է մեկ այլ իրավունք՝ ցուցմունք տալու և դիրքորոշումը ներկայացնելու իրավունքը: Ստացվում է, որ մեկ իրավունքի իրականացումից հրաժարվելը միաժամանակ հանդիսանում է մեկ այլ իրավունքի իրականացման անհրաժեշտ ձև: Ուստի, ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելու վերը շարադրված իրավաչափության պայմանների (իրազեկվածության, կամավորության, միանշանակության և ընթացակարգային երաշխիքների) ցանկացած խախտում խաթարում է ցուցմունք տալու իրավունքի իրականացման օրինականությունը: Նման պայմաններում տրված խոստովանական ցուցմունքը կարող է ճանաչվել անթույլատրելի ապացույց[1]:

4.4.2.3. Օրինական ներկայացուցչի շահերի հակասության դեպքում իրավունքից հրաժարվելու իրավական հետևանքները

Ինչպես կենսաբանական իմունային համակարգը երբեմն սկսում է հարձակվել սեփական օրգանիզմի դեմ (աուտոիմուն հիվանդություն), այնպես էլ իրավունքում

Воронцовой. – Казань: Отечество, 2020. - С. 270–277; **Гамбарян А.С.** Правовые режимы молчания и фиктивных выводов, вытекающих из него // Журнал российского права. 2019. № 12. - С. 19–29; **Гамбарян А.С.** Молчание и молчаливое согласие в публичном праве Армении: правовая фикция, презумпция или субституция? // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право. 2021. Т. 12. № 3. - С. 728–751, **Гамбарян А.С., Айрапетян Ю.В.** Признание вины и иска молчанием в уголовном и гражданском процессах // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2021. Вып. 54. - С. 754–765.

[1] **Гамбарян А.С.** Отказ от права и вопросы уголовно-процессуального вмешательства: Монография. - М.: Юрлитинформ, 2018.

օրինական ներկայացուցիչը (տնօրենը) կարող է գործել ընդդեմ կազմակերպության: Եթե տնօրենը հրաժարվում է իրավաբանական անձի՝ իր դեմ չվկայելու իրավունքից առանց մասնակիցների ուղղակի կամարտահայտության, ապա դա վկայում է ներկայացուցչի և իրավաբանական անձի շահերի բախման (պոտենցիալ հակասության) մասին:

Կորպորատիվ իրավունքում տնօրեններին սովորաբար տրամադրվում է ընկերությունը կառավարելու լայն հայեցողություն, սակայն պայմանով, որ նրանք հավատարիմ մնան ընկերության և դրա մասնակիցների հանդեպ իրենց ֆիդուցիար պարտականություններին: Այդ շրջանակը ներառում է հոգատարության պարտականությունը (Duty of Care), հավատարմության պարտականությունը (Duty of Loyalty), ինչպես նաև դրա օժանդակ բաղադրիչը՝ բարեխղճության պարտականությունը (Duty of Good Faith)[1]:

Այս ընդհանուր սկզբունքն արտացոլված է նաև քրեական դատավարությունում: ՀՀ քրեական դատավարության օրենսգրքի 44-րդ հոդվածի 7-րդ մասի համաձայն՝ օրինական ներկայացուցիչն իրավունք չունի կատարելու մեղադրյալի շահերին վնասող որևէ գործողություն: Նույն տրամաբանությունն է դրված նաև Օրենսգրքի 442-րդ հոդվածի 4-րդ մասի հիմքում, որն արգելում է իրավաբանական անձի ներկայացուցիչ ճանաչել այն անձին, որի ենթադրյալ արարքի պատճառով հարուցվել է տվյալ քրեական հետապնդումը:

Չնայած այս իրավական արգելքներին՝ տնօրենը, նույնիսկ անձամբ կապ չունենալով ենթադրյալ հանցանքի հետ, գործնականում կարող է խախտել իր ֆիդուցիար պարտականությունները և կատարել իրավաբանական անձի շահերին հակասող հետևյալ քայլերը՝

1) տալ խոստովանական ցուցմունք՝ առանց մասնակիցների ընդհանուր ժողովի համապատասխան որոշման.

2) դուրս գալ մասնակիցների կողմից տրամադրված ռազմավարական մանդատի սահմաններից.

3) ընդունել իրավաբանական անձի շահերին վնասող դատավարական այլ դիրքորոշում:

Երբ տնօրենը խախտում է իր ֆիդուցիար պարտականությունները, նա իրավականորեն դադարում է գործել որպես կազմակերպության մարմին (օրգան): Այդ պահից սկսած՝ նա հանդես է գալիս որպես սեփական լիազորությունները չարաշահած ֆիզիկական անձ, ում վարքագիծն այլևս վերագրելի չէ իրավաբանական անձի հավաքական կամքին: Ինչպես աուտոիմուն հիվանդության դեպքում օրգանիզմը փորձում է «չեզոքացնել» իր դեմ ուղղված բջիջները, այնպես էլ

[1] **Koehler M.** Foreign Corrupt Practices Act Ripples // American University Business Law Review. 2014. Vol. 3, № 3. P. 333.

իրավական համակարգը «հեռացնում» է այն անձին, ով այլևս չի ներկայացնում կազմակերպության շահերը:

Այս տեսական հենքի վրա է կառուցված ՀՀ ՔրԴՕ 69-րդ հոդվածի 1-ին մասի 3-րդ կետը և 442-րդ հոդվածի 5-րդ մասը, որոնց համաձայն՝ օրինական ներկայացուցիչը չի կարող մասնակցել վարույթին, եթե իր վարքագծով ակնհայտորեն վնասում է ներկայացվողի շահերին: Եթե ներկայացուցիչը, չնայած իր պաշտոնական կարգավիճակին, փաստացի զբաղեցնում է կազմակերպության շահերին վնասող դատավարական դիրքորոշում, ապա նման վարքագիծն ինքնին բացառում է վարույթին նրա հետագա մասնակցությունը:

Ուստի, իրավաբանական անձի կողմից իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելը, որը կատարվել է վերը նշված պայմանների խախտմամբ, հանգեցնում է հետևյալ իրավական հետևանքներին՝

1) ապացույցի անթույլատրելիություն. առանց մասնակիցների բացահայտ կոլեկտիվ կամքի տրված խոստովանական ցուցմունքը պետք է ճանաչվի անթույլատրելի ապացույց,

2) ներկայացուցչի հեռացում վարույթից. իրավաբանական անձի՝ իր դեմ չվկայելու իրավունքից ոչ իրավաչափորեն հրաժարված օրինական ներկայացուցիչը ենթակա է վարույթից անհապաղ հեռացման՝ վերը նշված դատավարական հիմքերով:

4.5. ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի կիրառելիությունը իրավաբանական անձի նկատմամբ

Ինչպես նշվեց, տեղեկատվության պահանջը քննիչի գրավոր դիմումն է վարույթի համար նշանակություն ունեցող հանգամանքների մասին տեղեկությունների տիրապետող պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմիններին, իրավաբանական անձին կամ ցանկացած այլ կազմակերպությանը (ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 1-ին մաս): Տեղեկատվության պահանջի հասցեատերերն են բացառապես պետական կամ տեղական ինքնակառավարման մարմինները, իրավաբանական անձը կամ ցանկացած այլ կազմակերպությունը, ոչ թե ֆիզիկական անձը:

Հայցվող տեղեկությունը քննիչի սահմանած ժամկետում տրամադրվում է տեղեկանքի ձևով, որը, որպես հավելված, կցվում է տեղեկատվության պահանջի արձանագրությանը (ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 5-րդ մաս), ինչը վկայում է այն մասին, որ այս քննչական գործողությամբ ձեռք են բերվում ոչ թե օբյեկտիվորեն գոյություն ունեցող նյութեր, այլ, ի պատասխան քննիչի պահանջի, գեներացվում է նոր տեղեկություն: Ուստի այս քննչական գործողությունը միջամտում է ոչ թե ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքին (*prodere*-ին), այլ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքին (*accusare*-ին):

ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետը սահմանում է, որ տեղեկատվության պահանջը պարտադիր չէ հասցեատիրոջ համար, եթե՝

> «անձը ենթադրում է, որ դա հետագայում ողջամտորեն կարող է օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս իրեն, իր ամուսնու կամ մերձավոր ազգականի»:

Եթե ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի տեքստում օգտագործվող «իրեն», «ամուսին» և «մերձավոր ազգական» ստորակետով (առանց շաղկապի) կատարված թվարկմանը տրվի տառացի նշանակություն, ապա կարող է ստեղծվել այնպիսի տպավորություն, որ այս նորմը հասցեագրված է բացառապես ֆիզիկական անձին: Սակայն նման մոտեցումն ընդունելի չէ:

ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետում սահմանվում են երեք ինքնուրույն պայմաններ, որոնցից յուրաքանչյուրի առկայության դեպքում անձը կարող է օգտվել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից: Այս երեք պայմաններն են.

1) անձը ենթադրում է, որ տեղեկատվությունը կարող է օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս իրեն.

2) անձը ենթադրում է, որ տեղեկատվությունը կարող է օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս իր ամուսնու.

3) անձը ենթադրում է, որ տեղեկատվությունը կարող է օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս իր մերձավոր ազգականի:

Թեև այս պայմանները թվարկված են մեկ նախադասության մեջ և առանձնացված են ստորակետերով, դրանք չի կարելի համարել քննարկվող իրավունքի ծագման համար անհրաժեշտ համակցված (կումուլյատիվ) պայմաններ: Հիշյալ նորմը սահմանում է երեք ինքնուրույն, միմյանցից անկախ պայմաններ: Դրանցից առաջինը՝ տեղեկատվության՝ «ի վնաս իրեն» օգտագործվելու ողջամիտ ենթադրությունն է, որն ունի ինքնուրույն իրավական նշանակություն և կախվածության մեջ չէ ամուսնու կամ մերձավոր ազգականի առկայությունից: Այլ կերպ ասած՝ անձը կարող է օգտվել իրավունքից, եթե տեղեկատվությունը կարող է օգտագործվել կամ մեկնաբանվել ի վնաս իրեն, նույնիսկ եթե նա չունի կամ չի կարող ունենալ ամուսին կամ մերձավոր ազգական:

«Իր դեմ» պայմանը, լինելով ինքնավար, կիրառելի է ցանկացած սուբյեկտի, այդ թվում՝ իրավաբանական անձի նկատմամբ: Ուստի, իրավաբանական անձը, որի նկատմամբ հարուցված է քրեական հետապնդում, լիովին իրավասու է օգտվել ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետով նախատեսված երաշխիքից, եթե տրամադրվող տեղեկատվությունը կարող է օգտագործվել հենց իր՝ կազմակերպության դեմ:

Եթե տեղեկատվության պահանջը հասցեագրվում է միայն կազմակերպությանը, ապա արդյոք դա բացառում է, որ ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետում ամրագրված իրավունքը կարող է կիրառվել նաև ֆիզիկական անձի նկատմամբ:

Պատասխանը կախված է նրանից, թե տեղեկատվությունը որ անձի վերաբերյալ նախաձեռնված քրեական վարույթով է պահանջվել: Հաշվի առնելով, որ իրավաբանական անձի վերաբերյալ քրեական վարույթը (ՀՀ ՔրԴՕ 438-րդ հոդված) կարող է նախաձեռնվել միայն այն դեպքում, երբ առկա է օրինական ուժի մեջ մտած մեղադրական դատավճիռ (ֆիզիկական անձի նկատմամբ) կամ ոչ ռեաբիլիտացնող հիմքով որոշում, ինչպես նաև հաշվի առնելով, որ իրավաբանական անձի օրինական ներկայացուցիչ չի կարող ճանաչվել այն անձը, որի կատարած հանցանքի համար քրեական հետապնդում է հարուցվել իրավաբանական անձի նկատմամբ (ՀՀ ՔրԴՕ 442-րդ հոդվածի 4-րդ մաս), առաջանում են հետևյալ երկու իրավիճակները.

Իրավիճակ 1. Քրեական վարույթը նախաձեռնվել է կազմակերպության տնօրենի գործողությունների վերաբերյալ (ֆիզիկական անձի նկատմամբ)

Եթե քրեական վարույթը նախաձեռնվել է (քրեական հետապնդումը հարուցվել է) իրավաբանական անձի տնօրենի (որպես ֆիզիկական անձի) գործողությունների վերաբերյալ, ապա այս դեպքում տնօրենը, ստանալով կազմակերպությանը հասցեագրված տեղեկատվության պահանջ, կարող է օգտվել ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից: Թեև նա քաղաքացիաիրավական իմաստով հանդիսանում է իրավաբանական անձի ներկայացուցիչը, սակայն, իր անձնական շահերը պաշտպանելու նպատակով, իրավունք ունի հրաժարվել տեղեկություններ տրամադրելուց, եթե ողջամտորեն ենթադրում է, որ դրանք հետագայում կարող են օգտագործվել ի վնաս իրեն, իր ամուսնու կամ մերձավոր ազգականի: Այս դեպքում ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի կրողը ֆիզիկական անձն է:

Իրավիճակ 2. Քրեական վարույթը նախաձեռնվել է իրավաբանական անձի վերաբերյալ

Եթե քրեական վարույթն արդեն իսկ նախաձեռնվել է հենց իրավաբանական անձի վերաբերյալ (ՀՀ ՔրԴՕ 438-րդ հոդվածի հիմքով), ապա կազմակերպության նոր տնօրենը (կամ օրինական ներկայացուցիչը), ստանալով տեղեկատվության պահանջը, կարող է հիմնվել ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետի վրա և մերժել տեղեկությունների տրամադրումը, եթե դրանք կարող են օգտագործվել կամ մեկնաբանվել իրավաբանական անձի դեմ: Այս իրավիճակում իր դեմ չվկայելու իրավունքի կրողը հենց իրավաբանական անձն է, իսկ օրինական ներկայացուցիչը հանդես է գալիս ոչ թե որպես ինքնուրույն վկա, այլ որպես ընկերության կամքն արտահայտող ինստիտուցիոնալ «մարմին»:

Այսպիսով, ՀՀ ՔրԴՕ 232-րդ հոդվածի 2-րդ մասի 4-րդ կետը կիրառելի է թե՛ ֆիզիկական, թե՛ իրավաբանական անձանց նկատմամբ՝ կախված տվյալ պահին իրականացվող քրեական վարույթի բնույթից և շոշափվող իրավական շահերից:

5. Եզրակացություններ

1) Թեև պատմականորեն ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքը ձևավորվել է որպես խոշտանգումների դեմ պայքարի և մարդու ներաշխարհի անձեռնմխելիության երաշխիք, սակայն ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքով պաշտպանվող առանցքային և ինստիտուցիոնալ բարիքը դատաքննության արդարացիությունն է. պետությունը պետք է կրի ապացուցման բեռը՝ առանց մեղադրյալին ստիպելու զինել իր դեմ փաստարկներով: Այս տեսակետից իրավունքը վերաբերում է ցանկացած սուբյեկտի, որը կարող է ենթարկվել քրեական հետապնդման, այլ ոչ միայն ֆիզիկական անձին:

2) Իրավաբանական անձին հիմնական իրավունքներ վերագրելիս անհրաժեշտ է հրաժարվել «բնական անձ»-«ֆիկտիվ անձ» մետաֆիզիկական հակադրությունից և կիրառել գործառական (պրագմատիկ) մոտեցում: Ջոն Դյուիի տրամաբանությամբ՝ կորպորացիաներին պաշտպանական երաշխիքներ տալը պետք է հիմնավորվի օրենսդրական նպատակահարմարությամբ և սոցիալ-տնտեսական անհրաժեշտությամբ, այլ ոչ թե «արհեստական անձ» լինելու կամ չլինելու վերացական կատեգորիաներով: Այս մոտեցումը թույլ է տալիս իրավաբանական անձին վերագրել այն իրավունքները, որոնք իրենց բովանդակությամբ կապված չեն ֆիզիկական գոյության հետ (օրինակ՝ լռելու իրավունքը), և միաժամանակ չտարածել նրա վրա անվերապահորեն ֆիզիոլոգիական բնույթի իրավունքները (օրինակ՝ ձերբակալության վայրում պաշտպանի հետ տեսակցությունը):

3) «Accusare»-ի (ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի) և «prodere»-ի (ինքն իր դեմ չգործելու իրավունքի) տարանջատումը հնարավորություն է տալիս ճշգրիտ սահմանել իրավունքի գործողության սահմանները կորպորացիաների նկատմամբ: Accusare-ն արգելում է անձին հարկադրել ստեղծել նոր տեղեկություն, մինչդեռ prodere-ն վերաբերում է արդեն գոյություն ունեցող փաստաթղթերի, առարկաների կամ կենսանմուշների տրամադրմանը: Տարբեր իրավական համակարգեր դրանք տարբեր կերպ են կիրառում. որոշները ճանաչում են միայն accusare-ն, ոմանք՝ երկուսն էլ, ինչն ազդում է իրավաբանական անձին տրվող երաշխիքների ծավալի վրա:

4) Միջազգային և համեմատական իրավունքում առկա տարբերությունները ցույց են տալիս, որ իրավաբանական անձի՝ ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքի ճանաչումը պայմանավորված է ոչ թե համընդհանուր սկզբունքով, այլ տվյալ համակարգի դատավարական ավանդույթներով և քրեական քաղաքականությամբ:

5) Իրավաբանական անձի կողմից ինքն իր դեմ չվկայելու իրավունքից հրաժարվելը պետք է համապատասխանի «գիտակցված և կամավոր ընտրության» չափանիշներին, որը կորպորատիվ համատեքստում ձեռք է բերվում ինստիտուցիոնալ ընթացակարգերի միջոցով: Ֆիզիկական անձանց համար մշակված ՄԻԵԴ-ի չափանիշները (միանշանակություն, կամավորություն,

իրազեկվածություն, նվազագույն ընթացակարգային երաշխիքներ) իրավաբանական անձի պարագայում ենթադրում են, որ հրաժարումը պետք է կայացվի մասնակիցների ընդհանուր ժողովի բացահայտ որոշմամբ:

Օգտագործված գրականության ցանկ

1. **Гамбарян А.С.** Отказ от субъективного права молчанием (tacit waiver) // Теория и практика общественного развития. 2018. № 4.
2. **Гамбарян А.С.** Отказ от процессуальных субъективных прав молчанием // Трансформация и цифровизация правового регулирования общественных отношений в современных реалиях и условиях пандемии: Коллективная монография / Под ред. И. В. Воронцовой. – Казань: Отечество, 2020.
3. **Гамбарян А.С.** Правовые режимы молчания и фиктивных выводов, вытекающих из него // Журнал российского права. 2019. № 12.
4. **Гамбарян А.С.** Молчание и молчаливое согласие в публичном праве Армении: правовая фикция, презумпция или субституция? // Вестник Санкт-Петербургского университета. Право. 2021. Т. 12. № 3.
5. **Гамбарян А.С., Айрапетян Ю.В.** Признание вины и иска молчанием в уголовном и гражданском процессах // Вестник Пермского университета. Юридические науки. 2021. Вып. 54.
6. **Гамбарян А.С.** Отказ от права и вопросы уголовно-процессуального вмешательства: Монография. - М.: Юрлитинформ, 2018.
7. Научно-практический комментарий к главе 2 Конституции Российской Федерации “Права и свободы человека и гражданина” / Под ред. К.А. Экштайна. Авторы: Ю.И. Лейбо, Г.П. Толстопятенко, К.А. Экштайн. - М.: ЭКОМ, 2000.
8. Комментарий к Конституции Российской Федерации. В 2-х томах. Том I / Под ред. Бернда Визера. Пер. с нем. - М.: Инфотропик Медиа, 2018.
9. **Кичигина О.Ю.** Уголовная ответственность юридических лиц в законодательстве Великобритании, США и Российской Федерации // Ученые записки. 2021.
10. Латинская юридическая фразеология / Сост. проф. Б. С. Никифоров. - М.: Юрид. лит., 1979.
11. **Lamberigts S.** Corporations and the Privilege against Self-Incrimination. Oxford; New York: Hart Publishing, 2022. P. 223-225.
12. **Helmholz R.H.** Origins of the Privilege against Self-Incrimination: The Role of the European Ius Commune // New York University Law Review. 1990. Vol. 65, № 5.

13. **Rubenfeld J.** Revolution by Judiciary: The Structure of American Constitutional Law. Cambridge: Harvard University Press, 2005. P. 33–35.

14. **Escobar Veas J.** Compelled Decryption of a Mobile Phone: The Right Against Self-Incrimination in Minteh v. France // Verfassungsblog: On Matters Constitutional. 2026. URL:https://verfassungsblog.de/compelled-decryption-of-phone/ (accessed 28.07.2026).

15. **Criado Enguix J.** El derecho a no autoincriminarse de las personas jurídicas // Compliance y persona jurídica: Cuestiones sustantivas y procesales en la lucha contra el crimen organizado / coord. por J. L. González Cussac, A. Lluch Corell. – Valencia: Tirant lo Blanch, 2023. Cap. X. P.

Կրիադո Էնգիքս Խ. Իրավաբանական անձանց ինքնամեղադրումից ազատ լինելու իրավունքը. Համապատասխանությունը և իրավաբանական անձը. կազմակերպված հանցավորության դեմ պայքարի նյութական և դատավարական հարցերը: Խմբ.՝ Խ.Լ. Գոնսալես Կուսակ, Ա. Լյուչ Կորել, Վալենսիա: Tirant lo Blanch, 2023, Գլ. X:

16. **Dewey J.** The Historic Background of Corporate Legal Personality // Yale Law Journal. 1926. Vol. 35, No. 6.

17. **Koessler M.** The Person in Imagination or Persona Ficta of the Corporation // Louisiana Law Review. 1949. Vol. 9, No. 4.

18. **Levy L.W.** Origins of the Fifth Amendment: The Right Against Self-Incrimination. New York: Oxford University Press, 1968. Preface. P. vii–viii; Chapter 1 («Rival systems of criminal procedure»).

19. **Miheş C.D.** Corporate compliance versus the right to silence of legal entities in Romania: The case of certain tax evasion offences // Central European Academy Law Review. 2023. Vol. 1, № 2.

20. **Criado Enguix J.** Consideraciones procesales en torno al derecho a no autoincriminarse de la persona jurídica investigada en el proceso penal. Propuestas al derecho interno a la luz de la jurisprudencia europea // Revista de Estudios Europeos. 2026. №. 87.

Կրիադո Էնգիքս Խ. Քրեական վարույթում հետաքննվող իրավաբանական անձի՝ իր դեմ չվկայելու իրավունքի վերաբերյալ դատավարական հարցեր. եվրոպական դատական պրակտիկայի լույսի ներքո ներպետական իրավունքի կատարելագործման առաջարկներ: Եվրոպական ուսումնասիրությունների հանդես, 2026, №. 87:

21. **Karel De Smet, Elke Janssens** Criminal Liability of Legal Entities under Belgian Law: A High-Level Overview // Compliance Elliance Journal, 2019, Vol. 5, №. 2.

22. **Beale, Sara Sun.** The Development and Evolution of the U.S. Law of Corporate Criminal Liability. Draft, December 2013.

23. **Gierke O.** Political Theories of the Middle Age / transl. with an introduction by F. W. Maitland. Cambridge: Cambridge University Press, 1900.

24. **Савиньи Ф.К. фон.** Система современного римского права. В 8 т. Т. II / Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Пер. с нем. Г. Жигулина - М.: Статут; Одесса: Центр исследования права им. Савиньи, 2012.

25. **Koehler M.** Foreign Corrupt Practices Act Ripples // American University Business Law Review. 2014. Vol. 3, № 3.

ПРАВО ЮРИДИЧЕСКОГО ЛИЦА НЕ СВИДЕТЕЛЬСТВОВАТЬ ПРОТИВ СЕБЯ В УГОЛОВНОМ ПРОИЗВОДСТВЕ: ЗАПАДНЫЕ ТРАДИЦИИ И АРМЯНСКИЙ ОПЫТ

Аннотация

Статья посвящена обсуждению фундаментальной правовой проблемы, возникшей в контексте введенного в 2021 году института уголовной ответственности юридических лиц. Может ли юридическое лицо, в отношении которого осуществляется уголовное преследование, пользоваться конституционным правом не свидетельствовать против самого себя (правом на молчание) и не содействовать собственному обвинению (правом не предоставлять материалы)?

Авторы методологически разграничивают два основных компонента данного права: accusare (запрет принуждения к созданию новых устных или письменных показаний) и prodere (право отказаться от предоставления объективно существующих документов и иных материалов). Анализируя происхождение данного права, авторы приходят к выводу, что ключевым и институционально охраняемым благом, лежащим в основе права не свидетельствовать против самого себя, является не человеческое достоинство (которое относится исключительно к физическим лицам), а справедливость судебного разбирательства, что делает данное право применимым и к юридическим лицам.

В работе рассматриваются подходы ведущих западных правовых систем (США, Великобритании, Европейского союза и Бельгии), демонстрирующие отсутствие единого универсального стандарта по данному вопросу.

Особое внимание уделяется правовому регулированию Республики Армения. Исходя из статьи 74 Конституции Республики Армения (основные права распространяются на юридических лиц в той мере, в какой они применимы по своей природе) и критерия «функциональной вменимости», закрепленного в статье 441 Уголовно-процессуального кодекса Республики Армения, обосновывается, что юридическое лицо является носителем права не свидетельствовать против самого себя. Одновременно авторы разрабатывают условия правомерного отказа юридического лица

от данного права (дачи признательных показаний), признавая обязательным принятие соответствующего открытого решения общим собранием участников (исключая возможность единоличного усмотрения директора), что соответствует сформулированным ЕСПЧ критериям «осознанного и добровольного выбора».

Ключевые слова: юридическое лицо, право не свидетельствовать против самого себя, право на молчание, привилегия против самообвинения, *Accusare*, *Prodere*, уголовная ответственность юридических лиц, добровольный отказ от права.

THE RIGHT OF A LEGAL PERSON NOT TO TESTIFY AGAINST ITSELF IN CRIMINAL PROCEEDINGS: WESTERN TRADITIONS AND THE ARMENIAN EXPERIENCE

Annotation

The article examines a fundamental legal issue that has arisen in the context of the institution of criminal liability of legal persons introduced in 2021: whether a legal person subject to criminal prosecution may invoke the constitutional right against self-incrimination, namely, the right to remain silent (the right not to testify against itself) and the right not to contribute to its own prosecution (the right not to produce incriminating materials).

The authors methodologically distinguish between two principal components of this right: *accusare* (the prohibition against compelling the creation of new oral or written testimonial evidence) and *prodere* (the right to refuse to produce objectively existing documents and other materials). By examining the historical development of the privilege against self-incrimination, the authors conclude that the fundamental and institutional value protected by the right not to testify against oneself is not human dignity (which pertains exclusively to natural persons), but rather the fairness of criminal proceedings, thereby rendering the right equally applicable to legal persons.

The article further examines the approaches adopted by leading Western legal systems, including those of the United States, the United Kingdom, the European Union, and Belgium, demonstrating that no universally accepted standard currently exists on this issue.

Particular attention is devoted to the legal framework of the Republic of Armenia. Relying on Article 74 of the Constitution of the Republic of Armenia (which extends fundamental rights to legal persons insofar as they are applicable by their nature) and the criterion of "functional attribution" established in Article 441 of the Criminal Procedure Code of the Republic of Armenia, the authors argue that a legal person is entitled to invoke the privilege against self-incrimination.

At the same time, they develop the conditions under which a legal person may validly waive that right by giving an incriminating statement, arguing that such a waiver should require an express resolution of the general meeting of participants (thereby excluding the unilateral

discretion of the director), in accordance with the European Court of Human Rights' requirement of a "knowing and voluntary choice."

Keywords: legal person, right against self-incrimination, right to remain silent, privilege against self-incrimination, *Accusare*, *Prodere*, criminal liability of legal persons, voluntary waiver of rights.

Հոդվածը հանձնված է խմբագրություն 07.08.2026 թ., տրվել է գրախոսության 08.08.2026 թ., ընդունվել է տպագրության 28.08.2026 թ.: